

“Stolta och starka”

Resandefolket

Högskolan på Gotland

2011 HT

C- uppsats Etnologi

Författare: Britt-Inger Lundqvist©

Handledare: Carina Johansson

Abstract

This is a study of a group of Swedish travellers, and of the traveller community, a marginalized group named 'tattare', skojare, taving, knävling, dinglare, resande (Gypsies, pikeys, tinkers, travellers), whose origins and history are unknown to most people.

The purpose of the study is to find out what it is like to be a traveller and look at the culture of travellers, in older times and today. I have focused particularly on the women's situation within the culture, in the past and present.

The study is based on interviews with 4 persons, from the traveller community, one man and three women. During the interviews other travellers joined and participated in the discussions and the reasoning.

My conclusion is that the traveller community is a group, which has been subjected to severe abuse by authorities, but still managed to preserve their culture. The interviewed travellers share a culture, in which women play a prominent role as breadwinners, for the family cohesion and in raising the children. Functions that gives women the role of culture bearers, meaning that it's through women the culture is carried onwards.

Key words: Traveller, Culture, Women, Family, Children, Sterilization, Supply.

Innehållsförteckning

1. Förord	4
1.1 Inledning	5
1.2 Syfte	5
1.3 Avgränsningar	5
1.4 Källmaterial	6
2. Teori och metod	10
3. Tidigare forskning	12
4. Vem/hur är resande?	13
4.1 Resandefolket	19
4.2 Försörjningen	21
5. Fyra huvuduppfattningar om resande	23
6. Kulturens betydelse	27
6.1 Språket	29
6.2 Skolan	31
7. Kulturens betydelse för människorna	32
7.1 Familjen	34
8. Kvinnorna	36
8.1 Barnen	41
9. Kvinnornas roll	43
9.1 Steriliseringsfrågan	45
10. Upprättelsen	50
11. Avslutning	52
12. Litteratur	55
12.1 Annat tryckt material	56
12.2 Länkar	57

1. Förord

Romano pre drommen, betyder resande på vägen och handlar om en marginaliserad folkgrupp vars historia för de flesta är helt okänd. Citatet ”Stolta och starka” kommer från min informant Astrid under ett samtal om kvinnorna. Det har varit intressant, spännande och lärorikt att intervjua personerna som deltagit i studien. Jag kommer att i så liten utsträckning som möjligt att använda mig av ordet ”tattare” och de fall som jag gör det kommer jag använda mig av citationstecken. Jag väljer att göra så av respekt för de människor bland resandefolket som uppfattar ordet som ett skällsord och inte vill befatta sig med det. Jag vill skänka ett speciellt tack till de personer som ställt upp på att delta i denna studie, för att de öppet delat med sig av sina livshistorier och till min mamma Gun Lundqvist som inspirerat mig till mina studier. Sen vill jag tacka Bennie Åkerfeldt som tagit sig tiden att läsa uppsatsen och gett mig feedback, Linda Lundqvist som varit min kritiker och mina handledare Carina Johansson och Owe Ronström så klart. Ett tack vill jag också ge till Herman Geijer och Nina Sörensen som varit mig behjälplig och till alla andra som gjort uppsatsen möjlig. Till sist men inte minst vill jag tacka Savannah Lundqvist för den fina bilden på framsidan och min käre sambo som stått ut med mig under mitt arbete med uppsatsen.

Resande framför en husvagn i Kerry på Irland. Foto: UPI/Scanpix

---

¹ <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=3762&artikel=4337788> 2011- 20- 29 21:14

Inledning

I en intervju berättade min informant Alice om hur hon brukade sitta vid köksbordet och äta efter skolan och hoppas på att det ska bli en sådan där speciell dag. Hon beskrev hur hon såg på sin mamma som satte sig till rätta på det där särskilda sättet. Hur spänningen steg inom henne, modern hade ett lite beslöjat tonläge i rösten vid de här tillfällena så Astrid visste vid första ordet vad som skulle komma. De dagar det inträffade, började modern prata med det där speciella tonfallet och sa som vanligt att ”du får aldrig berätta för någon vad jag ska berätta nu” och sen börjar berättelsen. Det var historier om människor som bodde i sandtag med en massa barn, om sammanhållning, fattigdom, omtanke, kärasten som rymmer för att få vara med varandra och om myndigheternas övergrepp på dessa människor som kallas resande. Alice förstod att det här var speciella människor, så speciella och värdefulla att man inte får prata om dem eller nämna dem högt inför andra. Hon kände sig stolt, där hon satt och lyssnade, för hon visste att hon är en av dem och tänker inte yppa ett ord till någon utomstående.

1.2 Syfte

Alice fick bära på en hemlighet om ett folk som inte var önskvärt och deras historia. Mitt syfte är att i förhållande till mitt material och litteraturen undersöka kulturen, kvinnorna och de resandes historia i Sverige.

Intervjuerna har utformats med ett öppet förhållningssätt och med en ram av öppna frågor för att inte begränsa intervjupersonernas egna berättelser.² Frågorna jag tog med mig till mina informanter var.

På vilket sätt skiljer sig resande från det övriga samhället?

På vilket sätt har kulturen betydelse för resande?

Hur såg kvinnornas roll ut förr och hur ser den ut idag?

Sen förde vi ett samtal med dessa frågor som bas.

1.3 Avgränsningar

En del resande vill tala om sig själv som resande och andra vill lägga tonvikten på den romska tillhörigheten. I Sverige ingår resandefolket den nationella minoriteten romer, något som inte

---

² Kvale 1997

alla håller med. Katarina Taikon, känd rom, menar i ett reportage att romer är en etnisk minoritet, resande en social minoritet och att det är förtrycket som förenar.³ Det finns olika sätt att se på samma sak. Men det finns ingen objektiv skala där det går att kontrollera om och hur vi förstår varandra. Hur vi förstår varandra bero på en människas inställning till en annan. Detta är en skiftande process där kunskapsperspektivet spelar roll, precis som attityder, personliga erfarenheter och känslorna spelar roll. Våra möten är aldrig tomma blad, utan vi har alltid dessa aspekter med oss.⁴

Jag har velat undersöka resandefolkets historia och speciellt inrikta mig på kvinnornas situation. När jag tittar på kvinnorna kommer jag att ”försöka se hur olika människor förstår ett givet sammanhang, vad som för dem gör det meningsfullt, hur de erfar situationen”.⁵ Jag har valt ämnet eftersom min mamma är resande och jag blivit fostrad in i resandekulturen, vilket både har varit till för och nackdel i mitt arbete. Det har varit till min nackdel då mitt känslomässiga engagemang varit mycket större än jag hade räknat med att det skulle vara. Jag blev till exempel väldigt berörd av berättelserna om fattigdomen, barnens skolgång och steriliseringsfrågan, vilket till exempel gjorde att avsnittet om steriliseringarna kanske har blivit onödigt långt.

Även om man inte kan ta bort (och det kanske inte heller önskvärt) ett känslomässigt engagemang så är det viktigt att vara medveten om det. Det känslomässiga engagemanget har i mitt fall gjort att jag har haft lite problem med avgränsningarna. Min uppsats har därför blivit bredare än jag hade räknat med, eftersom jag hela tiden upptäckt ”nya” saker som jag velat ha med. Det finns mycket i de resandes historia som jag vill lyfta till ytan och titta på. Det har också under arbetets gång tillkommit material som jag ansett vara viktigt att ta med för sammanhangets skull.

1.4 Källmaterial

Thurén tar upp i sin bok *Vetenskap för nybörjare* att poängen med forskningen är att den alltid går framåt, eller i alla fall förändras, till skillnad mot religion till exempel som säger sig stå för den absoluta sanningen. Denna förändring gör att man lägger till nya fakta och kanske

---

³ <http://www.spl.nu/spl-nyheter/livslang-kamp-till-synes-utan-slut/> 2011-12-22 21:36

⁴ Marander Eklund Illman 2007:29

⁵ Marander Eklund Illman 2007:62

förkastar gamla åsikter i sökandet efter sanningen.⁶ När jag sökt efter material har jag använt mig av Internet och där skrivit in sökord som, resande, ”tattare”, kvinnor och kultur. Jag har också använt mig av referenser som tidigare forskare uppgett i sina rapporter för att hitta litteratur som är relevant för min studie.

Jag har intervjuat fyra personer som själva är resande, en man och tre kvinnor. Alla informanter är anonyma och har fått fingerade namn. Alla har fått lämna sitt godkännande och är medvetna om att jag kommer att använda mig av det de har sagt. Jag har valt att anonymisera alla informanter även om de sagt att jag får använda deras riktiga namn. Jag har använt mig av namn med bokstaven A som första bokstav till alla namn.

Amy är en kvinna ca 70 år, vars föräldrar var resande och hon är gift med en resande. De bor i ett hus i utkanten av en stad. När jag svänger in på tomten möts jag av vagnshjul som är symbolen för resande, en symbol som även finns med i resande/romernas flagga, den har ett rött vagnshjul i mitten och är i övrigt grön och blå. Hjulet symboliserar vandringen, den gröna färgen står för jorden och den blåa för himmelen.⁷ När jag parkerat bilen kommer dottern som är på besök mot mig, hon hälsar mig välkommen och visar mig in. Väl inne är kaffet framdukat och vi startar med att fika. Efter lite artighetsfraser och samtal om vem jag är börjar jag min intervju. Eftersom jag ställer öppna frågor så blir det mycket berättande från Amy, något som hon är duktig på. Hon visar även kort och dokument som stärker hennes berättelse.

Astrid är en kvinna i 80 årsålder, vars föräldrar är resande och hon är tillsammans med Alfons som också är resande. De bor tillsammans i en lägenhet centralt i en medelstor stad. Precis som hos Amy startar intervjuerna med att kaffet sätt på och att det bullas upp. Jag har intervjuat Astrid och Alfons både tillsammans och var för sig. Under de intervjuer som jag förde med dem tillsammans så var de inte alltid eniga. Därför valde jag att ha några samtal med dem var för sig. Astrid hade mycket att berätta om kvinnorna och hur de hade levt och försörjt sig.

Alfons är en man i 70 års ålder, vars föräldrar är resande. Han har en fascinerande levnadsberättelse som i sig skulle kunna bli en hel uppsats. Han berättar om sitt liv som ung

---

⁶ Thurén 2007:9

⁷ <http://meltingpot.fortunecity.com/nevada/639/historia.htm> 2012-02-21 17:17

resandepojk på ett målande sätt. Alfons har mycket bestämda åsikter om vad man berättar om eller inte. Till exempel så vill inte Alfons berätta om saker som har varit förnedrande eller när resande har gjort saker som (enligt honom) inte passat sig. Till dessa saker tillhör att skura ur hus som var fulla av lus eller när det kom besökare som var fattiga och nerlusade, en åsikt som inte alltid delas av Astrid, som anser att man ska berätta det mesta.

Alice är en kvinna i 50 års ålder, där mamman är resande och hon är tillsammans med en som inte är resande. De bor i ett hus på landet några mil från en mindre stad. Hon växte upp med att hon inte fick berätta för utomstående vem hon var. Däremot så berättade mamman många berättelser för henne om sin uppväxt och hur det var tidigare. Mamman fostrade henne in i en resandekultur utan att egentligen vara medveten om det, dessutom höll hon historien vid liv genom alla sina berättelser till dottern.

Under intervjuerna fick jag inte bara träffa dem jag skulle intervjua, utan även andra resande som kom förbi för att hälsa på. När det kom gäster sattes kaffepannan på och kaffebrödet dukades fram, nu fick intervjun göra ett uppehåll. Fast samtalsämnet var självklart och alla hade en historia de ville förmedla. De berättade om sina upplevelser i skolor, under resor, hur de försörjt sig, om omhändertagande av barn och steriliseringar. När de pratade med varandra och om varandra använde de benämningar som resande, dinglare, skojare och ibland även tater. Under dessa besök uppstod även en viss oenighet om vad som skulle berättas eller inte. Skiljelinjerna fanns framförallt mellan vad männen ville få fram och vad kvinnorna ansåg skulle vara viktigt.

Min ambition har varit att genom en kombination av litteraturstudier och kvalitativa intervjuer och till viss del även fältstudier, få en välgrundad inblick i resandes tankar om resandekulturen och kvinnorna i den. Mina fältstudier har jag framförallt bedrivit under sommaren när, jag hälsat på hos olika familjer, utanför Göteborg och i norra Sverige, men även på marknader där jag träffat resande. Observationer har gett mig tillgång till kunskap som är lätt att missa vid enbart en intervjusituation. Kunskap om det som är outtalat, svårformulerat och kroppsligt är saker som lättare förmedlas genom observation.⁸ Eftersom jag har valt att rikta in mig lite extra på kvinnorna inom resandekulturen så har jag också tittat på resandekvinnors genuskontrakt.

---

⁸ Ambjörnsson 2004:39

Genom att varva fältstudierna med intervjuer har jag försökt att få en inblick i det mer underförstådda och på så sätt försökt att urskilja likheter och olikheter kring hur informanterna talar och hur de agerar.⁹ Att varva kvalitativa intervjuer med observation är idealiskt när man vill studera överensstämmelsen med det omtalade beteendet. och det faktiska beteendet menar Kvale i sin bok *Den kvalitativa forskningsintervjun*.¹⁰

Att få tag på informanter som var villiga att ställa upp på intervjuer har inte varit det lättaste, något som både Arnstberg och Hazell har skrivit om. Jag frågade ett flertal innan jag fick tag på mina informanter. Några svarade att de skulle ställa upp men drog sig ur när det var dags för intervjuerna. Tills sist fick jag tag på informanter genom rekommendationer som gick i god för mig. Arnstberg går så långt att han säger att det ibland har lett till att han känner att han står i tacksamhetsskuld till sina informanter och därför inte vågat ställa besvärliga frågor.¹¹ Även om man inte behöver bli lika påverkad som Arnstberg så är det onekligen något man bör ha med sig i tankarna under ett arbete.

De intervjuer som jag planerade har spelats in med en diktafon och sedan nedtecknats. En del intervjuerna har varit oplanerade, då har jag noggrant fört anteckningar under hela samtalet. Efter det har jag använt mig av meningskoncentrering, vilket innebär att jag har minskat en större text till kortare och mer kärnfulla formuleringar. För att sen göra redovisningen av intervjuerna sammanhängande har jag fört in dem i en narrativ struktur.¹²

Jag refererar också till intervjuer och skrivelser som forskare har gjort i samma ämne. Kaijser och Öhlander tar i boken *Etnologiskt fältarbete* upp ”pragmatisk systematik”, att vara systematisk i det att man gör, att man följer en genomtänkt logisk uppläggning, och har samma metod under genomförandet av undersökningen.¹³ Jag har därför lagt upp en strategi och en tidsplan för hur jag ska närma mig detta ämne. Jag har under hela sommaren träffat resande. Sen intervjuade jag mina informanter under loppet av tre veckor, detta för att få att ha intervjuerna så nära mig som möjligt. Efter det började jag ägna mig åt teoridelen och genomförde det hela enligt min plan. Jag har gått systematiskt tillväga i att nå fram till målet.

---

⁹ Kaijser Öhlander 1999:26, 76

¹⁰ Kvale 1997:100

¹¹ Arnstberg 1997:83f, Hazell 2002:13f, 23ff

¹² Kvale 1997:174

¹³ Kaijser Öhlander 1999:27

Jag har haft i tankarna det Arvidsson skriver i boken *Etnologi* om att man i intervjuerna ska lyssna på vad människor säger, men också titta på vad folk gör och hur de uttrycker det de säger.¹⁴ Jag har därför haft med mig papper och penna och skrivit ner stödanteckningar om kroppsspråk och annat som kan ha haft betydelse för intervjuerna. Trost menar i *Kvalitativa intervjuer* att varken inspelningar eller anteckningar kan kompensera de uppfattningar och de intryck man får vid själva intervjun, en viktig del i intervjun är att läsa mellan raderna vid analys av all data.¹⁵

I det avseendet tänker jag att mina förkunskaper om resande har en betydelse för att förstå de dolda buskap som ibland finns i informanternas svar. Widerberg påpekar i *Kvalitativ forskning i praktiken* att det är lika väsentligt att studera vad som inte sägs som det som sägs. Det blev tydligt under intervjuerna när det pratades om skolan, barnen och steriliseringarna då känslorna inte bara uttrycktes i ord.¹⁶

2. Teori och metod

Jag har valt en etnografisk metod för att undersöka mitt material. Eftersom etnografiska studier många gånger bygger på att man inkorporerar teori i sin empiri kommer jag inte att utgå ifrån enbart en teori. Jag har istället valt att söka teorier som gör det möjligt att se de analytiska infallsvinklar på de olika fenomen jag ser i mitt material.¹⁷ Etnografi som metod ger forskaren självständigheten att själv välja hur man vill arbeta för att hitta svaren på de fenomen som undersöks.¹⁸

Jag har närmat mig ämnet med ett fenomenologiskt perspektiv för att på sätt försökt att göra rättvisa åt den erfarenhet som resande har. Jag har försökt att komma åt den erfarenheten genom att anlägga ett inifrånperspektiv. Enligt NE så är det karakteristiska ”att man ser på de samhällseliga fenomenen som av de enskilda medlemmarna i interaktion uppbyggda (konstituerade) meningsbärande fenomen”.¹⁹

---

¹⁴ Arvidsson 2001:101

¹⁵ Trost 2005:51

¹⁶ Widerberg 2002:144f

¹⁷ O Reilly 2005:3

¹⁸ O Reilly 2005

¹⁹ <http://www.ne.se/fenomenologisk-sociologi> 2011- 11- 30 13:28

Eftersom jag är intresserad hur etnicitet och genus gestaltas och formas i resandefamiljer har jag utgått från en konstruktivistisk synsätt. Konstruktivism handlar om hur människan skapar förståelse utifrån erfarenheter och upplevelser. Enligt Kvale kan man anlägga konstruktivistiskt fokus vid intervjusituationen och då vara uppmärksam på samspelet mellan intervjuare och intervjuperson.²⁰

Detta förutsätter någon sorts gemenskap, och att det endast är sant inom ramarna för denna gemenskap. Våra tankar och begrepp bildas inom gemenskapen och formar sedan våra observationer. Det betyder att den studerande gör sig en personlig bild av det den studerar utifrån de kunskaper som finns, intressen, attityder och mål. Ehn och Löfgren menar att med ett konstruktivistiskt anslag så har man som utgångspunkt att människor har både medvetna och omedvetna föreställningar som de på olika sätt ger uttryck för. Ibland sker det utan att de är medvetna om det eller att det ens är meningen att det ska göra det.²¹

Bourdieu tar i boken *Kultursociologiska texter* upp begreppet habitus, vilket kan beskrivas som det handlingsmönster som uppkommer mellan olika människor vilka har något gemensamt. Bourdieus menar att handlingsmönster och hur de fortplantas, men även sättet de överförs från olika generationer, finns inom de sociala strukturerna. Bourdieu anser att begreppet habitus försöker ”att sätta namn på den genererande principen bakom grupperns alla egenskaper och omdömen om egna och andras egenskaper”.²² Habitus både skapar gemensamma sätt att se på världen som det han hjälpa till att stänga ute andra.

När jag analyserar mina informanternas utsagor tittar jag på deras berättelser med tanken om att det finns dolda budskap och att dessa går att avslöja och tematisera. Tematisering är en analysmetod med konstruktivistisk prägel, enligt Ehn och Löfgren.²³ De teman som kommer upp är bland annat skolan, barnen och språket. Jag har valt att titta på resandefolket med dessa ögon eftersom jag tror att mina tidigare erfarenheter kan komma till nytta genom dessa metoder. Jag har också valt att använda mig av bilder för att förstärka det jag skriver om och ibland för att levandegöra berättelsen.

---

²⁰ Kvale 1997:42

²¹ Ehn Löfgren 2001:10

²² Bourdieu 1994:298

²³ Ehn Löfgren 2001:31

3. Tidigare forskning

Jag har studerat etnologen Birgitta Svenssons doktorsavhandling ”Bortom all ära och redlighet. Tattarnas spel med rättvisan”²⁴, som kom ut 1993, etnologen Gunborg A. Lindholms avhandling ”Vägarnas folk De resande och deras livsvärld”²⁵, som kom ut 1995 och journalisten Bo Hazells bok ”Resandefolket: Från Tattare Till Traveller”²⁶, som kom ut 2002.

Birgitta Svensson *Bortom all ära och redlighet. Tattarnas spel med rättvisan* väljer att använda ordet ”tattare”, rots att ordet resande funnits sedan 1800- talet och används av resande själva. Hon ”använder ordet tattare då det som står i fokus för min undersökning är utanförskapets kulturella konstruktion”.²⁷

Resande själva föredrar att ordet ”tattare” används i så liten utsträckning så möjligt eftersom de ser ordet som ett skällsord, något som alla mina informanter tog upp. I sitt ordval skiljer sig Svensson i från de andra två författarna. Både Hazell och Lindholm väljer tidigt i sina böcker att förklara att de använder sig av ordet resande och endast om det är nödvändigt för sammanhanget ordet ”tattare”.²⁸ Svenssons avhandling bygger på juridiska dokument där de resande som har varit kriminella eller av någon annan anledning är noterade. Hon redovisar också tidigare forskning. De intervjuer hon har gjort är med människor som haft kontakt med resande i olika avseenden. Svensson har däremot valt att inte intervjuat några som är resande själva, något som jag kan tycka är en brist i boken. Eftersom Svensson har studerat juridiska dokument har mycket av det hon kommit fram till varit negativt, vilket gör att det är lätt att få en negativ bild av resande.

Gunborg A. Lindholm *Vägarnas folk. De resande och deras livsvärld* har ett annat sätt att undersöka resande än för Svenssons. Hon tittar på resande både inifrån och utifrån. I sitt utifrånperspektiv och innanförperspektiv tar hon upp samhällets uppfattning om resande och hur resandes värld har sett ut. Lindholm gör en fullödig beskrivning av resande och tittar på dem från olika vinklar. Hon beskriver en sammanhållen grupp som består av olika släkter och yrkesgrupper. För att komma fram till detta har hon studerat resandefolkets bakgrund och

---

²⁴Svensson 1993

²⁵ Lindholm 1995

²⁶ Hazell 2002

²⁷ Svensson 1993:13

²⁸ Hazell 2002:9, Lindholm 1995:13

ursprung utifrån tidigare forskning. Hon har även med resandes egen syn på sitt ursprung och bygger sin avhandling på flera års brevväxlande med kvinnor och män med resandebakgrund. Hon har dessutom intervjuat resande och totalt använt sig av 42 informanter som är födda mellan 1917 och slutet av 1960-talet.²⁹

Svensson och Lindholm har två olika perspektiv på sina undersökningar, Svensson undersöker ett material där resande kallas ”tattare” och Lindholm undersöker resande som etnisk grupp. Svensson hittar i sina dokument de som levt på marginalen, medan Lindholm pratar med de som lever i familjer, vilket gör att i Svenssons dokument heter de ”tattare” och bland Lindholms intervjuer heter de resande.

Bo Hazells *Resandefolket. Från tattare till traveller* har ett helt annorlunda upplägg, något som kan bero på att han inte är forskare utan journalist. Boken är också mer skönlitterär än forskningsmässig. Jag har trots detta valt att ta med hans bok, eftersom den är bra underbyggd och har en del nytt att tillföra om resandefolket. Hazell har undersökt resandekulturen sedan 1992 via tidningsartiklar och forskningsmaterial. Han har också åkt rund bland resande i olika länder bland annat i Sverige, Norge, Frankrike, Holland, Irland och England och intervjuat människorna.³⁰ Hazell förutsätter i sin undersökning att alla resande har en gemensam bakgrund oavsett vilket land de bor i, vilket skulle innebära att alla skulle komma från samma anfader. Här går meningarna isär och alla resande håller inte med Hazell om hans teorier.

Dessa tre författare får företräda den moderna forskningen om resandefolket där intresset inte ligger på ursprunget utan på kulturmönster och de den sociala sammanslutningen. Det är tre helt olika författare som i sina tolkningar av den tidigare forskningen går åt helt olika håll. Författarna har olika förutsättningar och utgångspunkter för sin forskning, vilket gör att de ger en skiftande bild av resande och deras livsvärld. Deras olika slutsatser handlar naturligtvis också om var de sökt sina svar, vilka de själva är och vilka erfarenheter de har med sig i bagaget.

---

²⁹ Lindholm 1995:13ff

³⁰ Hazell 2002:332ff

4. Vem/hur är resande?

När jag tog upp frågan om vem/hur resande är med mina informanter så fick jag skiftande svar. Ett som alla verkade enas om var att resande är man inom familjen och med släkten. Det är tryggt att umgås inom familjen och släkten eftersom då kan man slappna av och vara naturlig. Alfons tog upp att det finns olika sorters resande. Han sa att det finns de som står för att de är resande och är stolta över det. Mer än en tog upp att det finns de som vet om sitt ursprung men hemlighåller det för sina barn och ibland för sina respektive. Sen finns också de som är resande i smyg och vet om sitt ursprung men vill inte berätta om det och till sist finns det de som inte vet något.

Alice berättade om några tremänningar som gick på samma skola där den ena visste om det sitt ursprung och den andre inte. Detta gjorde att de pratade om samma personer på helt olika sätt. Det som för den ena var fullt normalt var för den andre bara konstigt. När den ena killen berättade om en släktings knivsamling förstod den andre inte vad det var för märkvärdigt med det. Dessa två killar trivdes från början bra med varandra, men skiljde sig så mycket åt i sitt sätt att betrakta släkten att de slutade umgås.

Under mina fältstudier och intervjuer har jag förstått att bland resande finns olika sätt att se på arv och tradition. Några resandefamiljer menar att de är av "djupa släkter", vilket innebär att släkten/familjen anser sig vara oblandade eller med mycket litet inslag av uppblandning. Man skulle kunna kalla dem en slags resandearistokrati. Nu är inte inställningen till blodsarvets betydelse enhetlig utan skiljer sig åt lite beroende på vem som yttrar sig. En del menar att om man inte "lever som resande", och tydligt identifierar sig med kulturens traditioner, så är man heller inte resande, även om man har blodsbanden. Medan andra menar tvärtom att blodsbanden är det som faller avgörandet och att arvet finns där även om man inte väljer att leva ett så kallat traditionellt resandeliv. Det finns också resandesläkter som menar att de har ett utom-romskt ursprung och har sedan medeltiden invandrat från olika delar av Europa, de är förenade i samma resandekultur och talar samma språk som övriga resande.

Ingiften från majoritetsbefolkningen eller från någon annan kultur i en resandefamilj betyder att man är en del av familjen/släkten och kan bli accepterad. Det vill säga om den som gifter in sig väljer att bli en del av kulturen genom att man att leva efter dess traditioner, så blir den

ingifte accepterad, men aldrig fullt ut resande. Barnen i dessa äktenskap blir däremot betraktade som fullvärdiga medlemmar om traditionerna följs.

Det har också i alla tider funnits människor utan några blodsband till resande som slagit sig samman med resandegruppen, men dessa personer har aldrig uppnått status som fullvärdiga medlemmar. Bland dessa personers och ingiftens ättlingar har med tiden gränserna suddats ut i många fall och de betraktar sig och betraktas idag som resandesläkter.

Amy pratade att skillnaden mellan resande och ”vanliga” (bönderna) är som skillnaden mellan ”negrer” och ”vita”, som i Sydafrika under apartheid, det samhällssystem och regelverk som fram till 1990-talets början var rådande i Sydafrika. Syftet med apartheid var att upprätthålla ett tillstånd där en ras hade ett dominerande inflytande över en annan ras eller andra raser.³¹ Alfons sa att resande är skojare som inte har något arbete. Det är kringflackande personer som flyttar runt och mer eller mindre lurar folk i affärer.

När Alice fick frågan så svarade hon snabbt precis som de andra att resande är hennes familj och släkt men också ”ett speciellt sätt att leva och uppfostra sina barn”. I den uppfostran har familjen, släkten och respekten för de äldre en tydlig plats. Att vara resande för Alice är något speciellt, något som hon är stolt över, men samtidigt så är det inget hon skyltar med. Alice har först på äldre dagar förstått skillnaden mellan resande och andra. Framförallt har hon först på senare tid stött på människors fördomar mot resande, vilket kanske beror på att hon flyttat från en större stad i södra Sverige till en mindre stad i norra delen av landet.

Att människors fördomar drabbar resande är något som kommer upp ett flertal gånger under intervjuerna. Astrid är inte så säker på att det är bra att föra kulturarvet vidare, då hon menar att även nästa generation kan bli drabbad av människors sätt att se på resande. Hon vill inte att hennes barn eller barnbarn ska bli betraktade på samma sätt som hon har blivit.

Anna Lena Brundin menar i Hazells bok att det kan vara bra att föra kulturarv vidare och att hennes pratshowteknik ligger resandekulturens berättartradition nära. Hon menar att hon har

---

³¹ <http://www.ne.se/apartheid> 2011- 11- 30 19:50

varit resande i hela sitt liv. Som barn åkte hon runt med sin pappa på olika marknader och sålde olika sorters grannlåt och nu är hon resande i varan sig själv!³²

33

Enligt Anna-Lena Brundin vill resande ofta vill vara sina egna chefer. Hon menar att resande ofta åker runt och säljer en massa grejor.³⁴ Anna-Lenas påstående om att resande vill vara sina egna chefer är något som bekräftas av nästan alla de som jag har pratat med.

Mina informanter är alla på ett eller annat sätt egna företagare allihop. Även om de har eller har haft ett vanligt lönearbete, så har de gjort affärer på fritiden. Kanske är det så att vara sin egen är egentligen inte är ett självändamål, utan snarare en följd av hur resande blivit behandlade genom åren. Får man inte anställning på grund av sitt namn eller utseende måste man ordna inkomsten på egen hand. Att kontakta myndigheterna inte har direkt varit ett alternativ om man ser till hur resande samhället syn på resande har sett ut.

Detta gör att många resande står med en fot i varje kultur, något som kommer fram under intervjuerna och beskrivs i böckerna. Mina informanter säger att det är många som ser ut att vara precis som grannen i dörren bredvid och har ett vanligt jobb. Men inom hemmets fyra väggar väljer de att vara resande och slutar dölja sin identitet, vilket medför att resande passerar över gränserna mellan olika sociala kategorier eller grupper och ger sig själv en annan identitet utåt.

Detta innebär en individuell rörlighet över gränserna mellan grupper och sociala kategorier. För att kunna göra det måste gränserna vara genomträngliga. Majoriteten av resande klarar att

---

³² Hazell 2002:291ff

³³ <http://www.forelasare.skillspartner.se/talare/anna-lena-brundin-334.html> 2011- 10- 30 10:32

³⁴ Hazell 2002:291ff

passera eftersom att de har lärt sig vad som är ”normalt”, det vill säga hur man uppträder som den ”andre”. Givetvis finns det många resande som blivit assimilerade helt. Lindholm menar att de har inlemmats i storsamhället och tagit över majoritetens normer och värderingar.³⁵

Goffman menar i boken *Totala institutioner* att det sociala avståndet som kan uppstå mellan samhället och till exempel resande kan vara stort ibland, och det kan bero på det som finns officiellt föreskrivet genom oskrivna eller skrivna regler om att man inte ska ha någon kontakt med andra. Det blir en brist på kommunikation som ser till att konservera ”vi och dom”-känslan. Detta utvecklas till två skilda sociala och kulturella världar som lever parallellt med varandra, med få officiella punkter och med en liten gemensam förståelse.³⁶

Goffman skriver även i boken *Stigma* att en del väljer att inte visa vilka de är eftersom de tänker att ”jag är underlägsen därför kommer folk att tycka illa om mig och jag kommer aldrig att känna mig säker i deras närvaro”.³⁷ Med det tankesättet kan det vara svårt att ingå i en nära relation eftersom skammen som finns där är svår att dölja. I en del fall gör individen allt för att dölja stigmat och påstår sig vara den som det förväntas av omgivningen. ”En övergång från stigmatiserad status till normalstatus kan antas vara en förändring i önskvärd riktning”.³⁸ Detta innebär att en person med ett dolt stigma därför ibland lever ett dubbelliv. Detta kan göra att det är svårt att hålla isär de olika liverna utan att riskera att dubbellivet avslöjas eller att man blandar ihop dem.³⁹

Att passera och ha ett dolt stigma är det fler grupper än resande som upplever, till exempel andra folkgrupper, homosexuella, vissa religioner och så vidare. För resande har detta med att passera och anpassa sig blivit en del av vardagen, något som flera av informanterna berättar om. Det har varit ett sätt att överleva. Man har dolt sitt ursprung för att få någonstans att bo, för att barnen skulle kunna gå i skolan. Astrid beskriver både stigmat och att passera med att hon inte vill veta av resandekulturen, eftersom hon blev så illa behandlad som barn, men är medveten om att hon lever i den ändå. När Astrid tar upp behandlingen hon fick utstå som barn syns det att hon blir ledsen.

---

³⁵ Lindholm 1995:231

³⁶ Goffman 2006:15ff

³⁷ Goffman 1971:22

³⁸ Goffman 1971:137

³⁹ Goffman 1971

Astrid beskriver att hon lever sitt liv i hemmet som resande, men när hon kommer utanför hemmets dörr blir hon en annan. Astrid vill inte att hennes grannar ska få veta att hon är resande, eftersom hon tror att de ska se ner på henne. Hon lever ett annat liv utanför där hon är engagerad och utåtriktad, hon sitter bland annat med i boråd och i styrelser, något som uppenbart ger Astrid en viss tillfredsställelse och glädje. Astrid är en driftig person som drivit företag och läst på universitet trots att hon bara gått sex år i skolan. Att resandekvinnorna är driftiga menar Astrid är något som blivit på grund av att de varit tvungna att vara uppfinningsrika för att överleva.

Astrid lever ett liv inom hemmets fyra väggar där hon umgås med andra resande, där hon för arvet vidare och ett annat utanför. I hemmet uppfostrade hon sina barn med resandevärderingar eftersom hon anser att dessa värderingar är bra. Hon har berättat för sina barn att de är resande, men samtidigt sagt att de inte ska berätta det för någon. Hon har inte velat att de egna barnen ska behöva bli straffade för sitt ursprung skull. Av Astrids tre barn så är det en som inte vill veta av sitt ursprung. Astrid är både stolt och skäms över sina rötter, hennes inställning är mycket dubbel. Detta med att vara stolt över sitt ursprung kommer upp flera gånger, och uttrycks inte bara verbalt utan kroppsspråket förstärker orden. Även om mina informanter inte skyltar med vem de är så uttrycker de att de är stolta över sitt ursprung. Att både vara stolt, skämmas över sitt ursprung och sig själva är något som många marginaliserade grupper upplever.

Under mina samtal med informanterna kommer det fram att värna om sina äldre släktingar är något som är en del i att vara resande. På ett av ställen där jag intervjuade fick jag se i verkligheten hur det kan fungera. Det var problem med vattnet och under de timmar som jag var där kom det två oberoende av varandra med vattendunka till hushållet. En nära anhörig var en av de som kom med vatten och hon sa att det gör inget om jag inte hinner för ”det finns alltid någon som kommer förbi i alla fall”. Den andre som kom sa att ”det är väl klart att jag kommer med vatten, mitt är ju friskt”.

40

Det är självklart att hjälpa till där man kan, det handlar inte alltid om att vara nära släkt utan om relationerna och respekten till personerna. Relationerna till de äldre skapas redan i unga år, eftersom barnen är med och umgås tillsammans med sina föräldrar. Under samtalen kommer det också upp att ett barnbarn kan bo hos sin mor/farföräldrar under en period. Ibland kan det vara för att de äldre behöver ha hjälp eller sällskap eller så behöver föräldrarna arbeta. Astrid berättade om ett barnbarn som bodde hos hennes föräldrar när de behövde hjälp. Hon själv tog hand om en lillebror eftersom föräldrarna var gamla när han föddes så föll det sig naturligt när han blev äldre att han flyttade till henne. Astrid säger att man måste hjälpa de som behöver det mest.

Mina informanter är eniga om att historien och behandlingen har påverkat resandefolkets sätt att leva. Alice menar att det har påverkat kulturen både positivt och negativt. Negativt har varit att resande har blivit en sluten grupp som inte gärna sticker ut eller tar plats. Positivt är att gemenskapen och sammanhållningen har blivit stark. Sen finns det de som tar helt avstånd från släktskapet och kulturen, de vill inte veta av att de är resande och förnekar det om de får frågan. Kanske är de inte resande om de inte lever som resande och då har de rätt när de säger att de inte är resande. Det beror på hur man ser på det, är man resande via blodsband eller är man det om man lever som resande?

Det finns också familjer och släkter där gemenskapen har blivit en del i överlevnaden och stärkts. Hemlighållandet har gjort att det är viktigt att umgås och se till att till exempel de äldre har det bra. Idag finns det flera forum på internet för resande som vill hitta igen sina rötter, gemenskapen och kanske ta en större del av sin kultur. Eller helt enkelt vill hitta igen

---

⁴⁰ Privat foto

sig själv och igenkännandet. Det finns också föreningar för resande där olika frågor diskuteras.

4.1 Resandefolket

Under mina intervjuer och i litteraturen kommer det fram att historien om resande har många mörka hemligheter som påverkar människorna än idag. Arvet som man har med sig är starkt och sätter sin prägel även på dagens resande. Mina informanter har alla någon i släkten eller känner någon som blivit steriliserad eller fått sina barn omhändertagna. Det finns en brist på kunskap i olika samhällsorgan menar Arnstberg i boken *Svenskar och zigenare* som beror på att film och litteratur har präglat synen på människorna. Filmerna romantiserar och bagatellisera folkgruppens status och ger en vrångbild av dem.⁴¹

Det man kan se bland dagens resande är att släktsammanhållning är fortsatt stark. Idag samlas många familjer i samma kvarter eller i närheten av varandra. Barnen som flyttar hemifrån stannar gärna i kvar i närheten av föräldrahemmet. Idealet är att bo i eget hus men om det inte går så samlas familjen gärna i samma kvarter. Att bo i närheten av varandra kan till och med förstärka sammanhållningen.⁴² Astrids dotter flyttade till samma stad som sina föräldrar, för att barnen skulle få en bra relation till sina morföräldrar och så hon kom närmare sina föräldrar. När barnen var små hämtade och lämnade Astrids föräldrar på dagis, de var lika kända av personalen som hon själv var. Nu när barnen blivit stora är morföräldrarna fortfarande viktiga personer för barnen. Amys ena dotter bygger ett hus i närheten av familjens, så de ska kunna hjälpas åt, med barn och hästar.

Barn och äldre umgås och barnen uppfostras inte bara av sina föräldrar utan av släkten. Att hjälpa varandra vanligt i det här sammanhanget. Föräldrarna får hjälp med barnen när de är små och barnen hjälper föräldrarna när de blir gamla. Det är också viktigt vem man är släkt med och på vilket sätt det finns gemensamma knutpunkter med de personer man träffar. Mina informanter menar också precis som det finns samiska, romska så finns det resandeläkter.

---

⁴¹ Arnstberg 1998:28

⁴² Lindholm 1995:118

4.2 Försörjningen

I Svenssons bok beskriver etnolog Orvar Löfgren att resande blir till utifrån identifikationer så som yrket, namnet, utseendet och släktrationerna och inte utifrån ett beteende, en strategi eller ett levnadssätt. Han förklarar till och med språket med ekonomi, eftersom det var praktiskt för deras yrkesutövning. Det finns undersökningar som visar att bönder och resande var i symbios med varandra. Bönderna var i behov av deras tjänster och de resande var i behov av den inkomst som bönderna kunde förse dem med.⁴³ Det fanns även andra yrkesutövare som hade eget språk till exempel murare, sotare, smeder med flera.

Lindholm tar upp i sin bok att resande ofta tog på sig att göra sådant som bönderna inte ville befatta sig med, vilket kan ha förstärkt de allmänna fördomarna mot resande, eftersom resande och dessa yrken ofta betraktades som två sidor på samma mynt.⁴⁴ Resande verkar ha tagit på sig yrken som ingen annan velat ha, som till exempel bödel, rackare, förtennare, blivit skickliga och etablerat sig inom området, något som både skänkte beundran och förakt.

Nu var dessa yrken inte de enda som associerades med resande i det agrara samhället. Andra vanliga näringar är hovslagare, hästhandlare, glasförsäljare, lumpsamlare, skrothandlare, smideshandlare, plåtslagare, korgmakare och gårdfarihandlare. Dessa är troligen de vanligaste yrkena som var mansdominerade. Kvinnor tog sig an yrken som kloka gummor och spåkvinnor. Handel av olika slag idkade båda könen och kan nog ses som huvudnäringen för män och kvinnor.⁴⁵

---

⁴³ Svensson 1993:42ff

⁴⁴ Lindholm 1995:73

⁴⁵ Lindholm 1995:83 / Hazell 2002:47

⁴⁶ Bennie Åkerfeldts foto (som jag fått via mail av honom)

Skrothandeln är en av de näringar som ekonomiskt betytt ganska mycket för resande. Men konjunkturerna förändras tillsammans med tiderna.⁴⁷ För att kunna försörja sig har resande ständigt fått anpassa sig till samhällets förändringar. I samband med att industrisamhället började dominera tog en del resande löneanställning, fast det rörde sig ofta om mobila arbeten så som sjömän, rallare, gruvarbetare med mera. Kvinnorna fortsatte att spå och sälja olika saker på marknaderna.

När jag satt och pratade hos Amy ringde telefonen. Hon blev uppmanad av en som visste att jag var där och intervjuade, att inte glömma att berätta om när de var små och sov under vagnarna. Amy berättar då att när de var små och så följdes flera familjer med häst och vagn åt. Barnen var så klart med, det fanns inga tält utan de sov under bar himmel. Var det dåligt väder sov de på hö under vagnarna samma hö som hästarna sedan fick äta som mat. Alla i familjen var på så sätt delaktiga i försörjningen.

Hästarna har på ett eller annat sätt varit en del av alla mina informanternas liv. Antingen har de varit en del i affärsverksamheten eller så har det varit som husdjur/ridhästar eller som travhästar. Amy berättar att hennes familj hade häst och vagn som de tog sig fram med och hästarna var också en del av affärsverksamheten. Hon menar att försörjningen ofta bestod av att kvinnorna gick runt och sålde saker som de hade tillverkat och kläderna tiggde de ihop. Samhället blev så småningom mer mobilt och Amy berättar att i och med att tiderna förändrades och hästarna försvann, var resande tvungna att se sig om efter nya sätt att försörja sig. Några hamnade inom skrotbranschen och andra sålde kläder. Amys pappa, som sålt skrot, började nu göra trådarbeten, som mamman gick runt i gårdarna och sålde.

Astrid tar upp att dagens resande mer och mer tar vanliga arbeten, med en vanlig lön, vilket gör att resandekulturen håller på att dö ut. En del av resandekulturen går att koppla till olika yrken och när fler och fler tar ”vanliga jobb” försvinner kanske en del av resandekulturen som är kopplat till vissa yrkesidentiteter. I den yrkesidentiteten som håller på att försvinna finns också en del av språket som var kopplat till det skrået som utfördes. Den utvecklingen går att jämföra med till exempel sotarnas eller murarnas, som har/hade ett eget språk i sin yrkesutövning, där språket också håller på att försvinna. Det finns däremot en skillnad mellan

---

⁴⁷ Lindholm 1995:91

till exempel murarens förhållande till språket mot för resande, muraren använder endast språket i arbetet medan resande även använder det till vardags och i familjen.

Resande tog sig an de yrken som krävde ett visst uppsökande av arbeten och när behovet av dem inte fanns fick de flytta till en ny stad. Detta bidrog till att de hamnade i utkanten av majoritetssamhället och aldrig riktigt etablerade sig på ett och samma ställe, vilket gjorde att när det blåste nya vindar och samhället urbaniserades blev böndernas behov av deras tjänster mindre och resandes levnadssätt mer avvikande.

Idag finns det resande som arbetar på tivolin och nöjesfält det finns också ett stort antal resande som har servicearbeten som takläggare, fasadmålare med mera. Några av landets största byggföretag ägs eller drivs av resande. Det verkar finnas många resande inom mer rörliga yrken som långtradarschaufförer, busschaufförer och handelsresande. Ett stort antal har konstnärliga yrken, som författare, målare, smeder, musiker, sångare, skådespelare och andra kreativa yrken. Många resande, främst kvinnor, arbetar inom olika vårddyren.⁴⁸ Det verkar som de lite friare och kreativa yrkena är de som resande föredrar, även om det finns de som har andra yrken också.

49

Baj-Baj (Tattar-dansken), Elof Jansson från Hjo, spelar dragspel för syskonen Ögren, Vestling och Normark i Ursviken i början på 1920-talet.

5. Fyra huvuduppfattningar om resandefolket

”Tattare”, Skojare, Tavring, Tinker, Knävling, Dinglare, Travellers, Resande, Tater, Zigenare. Kärt barn har många namn, men något kärt barn i samhället har resande aldrig varit. Den bild folk ofta hade av "tattare" var att de var mörkhyade och svarthåriga människor som drog efter

---

⁴⁸ Hazell 2002:270ff

⁴⁹ <http://www.kulturarv.vasterbotten.se/sok/amne/index.html> 2011- 10- 29 21:38

vägarna och dök upp på hästmarknader och tivolin. De knackade dörr för att sälja trådvispar, dukar, klockor, och tyger. Dessutom så sades det att de stal och slogs med knivar och söp. Eller så uppfattas ordet ”tattare” som enbart ett slanguttryck för något lågt stående. När informanterna pratar med varandra och om varandra använder de inte bara ordet resande, under våra samtal kallar de varandra för dinglare, skojare och ibland även tater. När jag frågar om det, så säger de att det finns en skillnad när de själva pratar om varandra och när ”andra” gör det. När de själva pratar om varandra är det en del av språket och betyder inte att de föraktar människan de pratar om, när ”andra” gör det är det oftast i nedsättande mening.

I boken *Resandefolket* menar Hazell att begreppet ”tattare” successivt försvunnit ur svenska språket då samhällets mål varit en total assimilering av resande.⁵⁰ Men målet har inte uppfyllts och resande har aldrig försvunnit helt. Så även om människor idag inte vet vad ”tattare” eller resande egentligen är så finns resandefolket i högsta grad kvar. Enligt Skolverket finns det mellan 15000 – 25000 kanske ända upp till 30000 personer som betraktar sig vara resande eller ättlingar till resande i Sverige.⁵¹

Det går att se fyra huvuduppfattningar vad gäller resandefolket och dess ursprung. Den första hämtar jag från boken *Vägarnas folk* där Lindholm funderar kring var resande egentligen kommer ifrån. Det finns olika meningar om detta, inte bara bland forskare utan också bland de resande själva. Lindholm menar i sin bok att de kan härstamma från folk som ingick i Djingis Khans arméer under 1200-talet. Forskaren Allan Etzler var en av de första som i sina studier av resande anammar denna teori.⁵²

Den andra uppfattningen är att resande utgör en socioekonomisk grupp. Den som framförde denna teori var sociologen Adam Heymowski, en forskare som 1955 gav ut en avhandling om resande och ”zigenare”. Han menade att resande inte var någon etnisk minoritet, utan en sociologisk grupp. Han ansåg att många ”tattare” var helt vanliga svenska bönder som blivit utstötta ur gemenskapen på grund av sin livsstil och låga status. Heymowski skriver i sin avhandling att det främmande inslaget bland resande framförallt skulle ha kommit in under det 30 åriga kriget, då det värvades många utländska soldater.

---

⁵⁰ Hazell 2002:7ff, 307ff

⁵¹ <http://www.modersmal.net/resande/index.php/vad-aer-resande> 2011- 12- 09 11:25

⁵² Lindholm 1995:154

Senare ändrade Heymowski något på sin syn på resandes eventuella zigenarpåbrå. Han menade då att vissa inslag i resandekulturen är starka, till exempel språket och vissa yttre drag, och att det inte går utesluta ett släktskap, men att inslaget inte är tillräckligt avvikande för att gruppen ska betraktas som väsensskild från det övriga samhället. I zigenarutredningen 1956 fastläggs att resande är i huvudsak svenskar och att inslagen av utländska drag är betydelselösa. Resande eller ”tattare” som var det mer allmänna begreppet i det tidiga Sverige, var inte på något sätt någon ny företeelse.⁵³

I Stockholms stads tänkebok 1512 skildras en mindre grupp främlingar som kom till Stockholm. De omnämns som ”egyptier” och likställs med pilgrimer. Pilgrimer skulle under denna tidsperiod tas emot med respekt. De skulle få allmosor och härbärke enligt de normer som gällde för mottagningen av främlingar. Några årtionden senare övergick dessa tidigare pilgrimer till att bli oönskade främlingar. Benämningen egyptier ersätts med termerna ”tattare” eller ”zigenare”.⁵⁴ I Åkerfeldts bok *Buoron kallar oss tattare* står det att det innan dess finns dokumentation i konung Birgers brev från 1303 där det skrivs om ”äldara och sculuara”.⁵⁵ Det finns inga belägg för att det är så, men enligt språkvetare R Pipping så står orden ”äldara och sculuara” för en klass av vagabonder, som in sin tur skulle kunna vara resande.⁵⁶

Den tredje uppfattningen om resande vill göra gällande att resande skulle vara ättlingar till soldatsläkter från Ryssland och Tyskland som värvats som legosoldater till Karl XII arméer.⁵⁷ Det finns berättelser om hur välvilligt Karl XII såg på resande och romer. Han skulle vid något tillfälle ha sagt att ”Jag har hellre några tattare i min här än flera andra”.⁵⁸ Även om det saknas vetenskapligt stöd för detta så bekräftar även Etzel att han hört dessa berättelser. Även om vittnesmålen är starka att det var Karl XII tog med sig romer tillbaka till Sverige, så menar Etzel att det är svårt att hitta belägg för den historiska riktigheten i dem.⁵⁹

---

⁵³ Hazell 2002:46

⁵⁴ Stockholms stads tänkeböcker 272

⁵⁵ Lindholm 1995

⁵⁶ Åkerfeldt 2008:16f

⁵⁷ Hazell 2002:46

⁵⁸ Åkerfeldt 2008:36f

⁵⁹ Hazell 2002:59f

Helt klart är att teorierna går vitt isär och det är frågan om släktskapet med ”zigenare”, romer, som är den mest kontroversiella hos resandefolket själva. Frågan skapar djupa klyftorna inom gruppen än idag.⁶⁰ En del resande anser att de härstammar från Indien och kom till Sverige och Europa under 1500- talet och därför är besläktade med romerna. De är ofta mycket säkra på sin sak och visar på forskning som går tillbaka i släktleden. Andra menar att de kommer från Ryssland, Tyskland eller Sverige. Dessa är lika säkra på sin sak och visar på sin släktforskning i frågan och menar att deras teori är den riktiga.⁶¹ Att uppfattningarna skiljer sig om var resande kommer ifrån är tydligt i min grupp av informanter. Av min fyra informanter så anser en att resande härstammar från romerna, en menar att de är egen etnisk grupp, en att de är en social grupp och den fjärde hade ingen åsikt i frågan.

Jag kommer att använda mig av alla dessa uppfattningar i mina analyser eftersom alla är förekommande i hos mina informanter och i litteraturen. För oavsett vilket ursprung resandefolket har, så var deras plats i det gamla bondesamhället i Sverige som regel i de lägre regionerna i hierarkin. Vilket är en fjärde uppfattning om resande, och den placerar resande i ett lägre skikt i samhället som är kopplat tillyrket. Många gånger handlade det om att de tog sig an de yrken och arbetsuppgifter som andra av olika anledningar inte ville ha att göra med, men som behövdes utföras i samhället. Dessa yrken kunde bland annat vara rackare, bödel, vallackare och bödelsdräng. Rackare var en person som i allmänhet avlivade och flådde hästar. Detta var en befattning som precis som bödelns arbete var ett statligt sanktionerat ämbete. I många delar i Sverige var rackare och ”tattare” synonymt.⁶²

Bland de nordiska kyrkorna fanns det tidigt en åsikt om att ”tattarna” kom från Tartaros, vilket innebär att de kom från helvetet. Detta gjorde att de uppfattades som orena och av den orsaken kunde befatta sig med orena yrken.⁶³ Bondesamhället menade att yrkena var vanärande de sågs som ohederligt arbete. Den som utförde yrkena blev utstött ur den sociala gemenskapen och kunde dessutom bli rättslös. Eftersom dessa yrken betraktades som mindervärdiga skapades en speciell klass av vanärade människor.⁶⁴ Rosenberg menar i boken *Tala om klass* att klass är en tilldelad social position som inte är frivillig.⁶⁵ Orenheten

---

⁶⁰ Lindholm 1995:73

⁶¹ <http://tater.no/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=6> 2012-02-18 16:13

⁶² Lindholm 1995:154

⁶³ Hazell 2002:64

⁶⁴ Svensson 1993:46

⁶⁵ Rosenberg 2007:190

användes som social kontroll enligt Frykman och Löfgren i boken *Den kultiverade människan*.⁶⁶

Arvidsson menar att tidigare dominerade tankar om att en individ är det den föds till. Han skriver att om man inte blev genom det biologiska arvet, så blev man det genom ett socialt arv. Arvidsson anser att numer är det inte lika självklart att det är så, eftersom man inte behöver följa fastlagda mönster för sina tankar och sitt beteende utifrån klasstillhörighet, kön eller etniskt tillhörighet längre. Det finns däremot en osäkerhet om och en frihet för vad en gruppidentitet innebär och ska innebära, menar Arvidsson. Han anser också att etniska olikheter inte alltid behöver ha sin grund i kulturella skillnader. Arvidsson skriver att kultur är något som blir till genom inläring och är ingenting som man föds med.⁶⁷

Tattar-Fredrikssons i Renholmen.

Familjen var bofast i Renholmen. Till vänster tattaren Lata Jonas.

6. Kulturens betydelse

Lindholm menar att resandekulturen är en logiskt uppbyggd social gruppkultur som genom tiderna har utbildats och bevarats sedan flera generationer tillbaka.⁶⁹ Alfons säger att ”resande skiljer sig i sina värderingar mot det övriga i samhället”. När jag ber om ett exempel säger han att det är enkelt och berättar om hur de resande han känner ställer upp för varandra vid sjukdom eller dödsfall på ett sätt som skiljer sig från det övriga samhället. Alfons säger att när en resande hamnar på lasarettet kommer hela familjen dit, om det blir långvarigt löser de av varandra så att den sjuke aldrig behöver vara ensam. Samtidigt säger Alfons att kulturen inte har någon betydelse alls och att han helst inte vill befatta sig med den. Men ändrar sig snabbt och säger också att det är dubbelt, ”man vill inte att någon ska få reda på att man är resande”.

---

⁶⁶ Frykman Löfgren 1979:138

⁶⁷ Arvidsson 2001

⁶⁸ <http://www.kulturarv.vasterbotten.se/sok/amne/index.html> 2011- 10 -20 12:42

⁶⁹ Lindholm 1995:241

Alice berättar om när hon och hennes familj åkte och hälsade på mormor och morfar åkte hennes pappa till staden för att hämta morfar där han satt på busstationen och bytte klockor. För henne var det naturligt och hon trodde att alla morfäder gjorde likadant. Något som upptäckte när hon blev äldre att så var inte fallet.

Sen minns Alice alla berättelser om resande som bodde hos äldre släktingar, eftersom de var fattiga och inte hade någonstans att ta vägen. Hon visste aldrig vem som sov hemma i hennes hem, eftersom det kom släktingar från andra delar av landet och stannade till hos hennes familj. Även hennes mormor tog emot folk som inte hade någonstans att bo och lät dem bo i ladugården, eller i andra uthus där det fanns plats när morfar inte var hemma. Alices morfar valde att byta efternamn som ung för att bli mer accepterad i samhället, han försökte försörja sin familj med att vara bonde. Något som gick så där, så han var ofta ute på resande fot och handlade och sålde för att få det hela att gå ihop.

Att byta efternamn inom resandekulturen är inte helt ovanligt, det har resande gjort under lång tid. För många handlar det om att inte bli dömd på förhand eller bli dömd för sitt efternamns skull. Tidigare handlade det också om att de ville bli bofasta och komma sig in kyrkan som var ett tydligt klassamhälle där uppdelning var tydlig. Om kyrkan trodde att du var resande blev de inte inskrivna i kyrkan och då fick de heller inte vara bofast, resande ansågs orena och befann sig längst ner i denna hierarki.⁷¹ På senare tid har det mer handlat om att byta namn för att komma in på arbetsmarknaden, utan att bli bortsorterad på grund av efternamnet.

För Alice är kulturen en viktig bit, det är i kulturen hon ser och förstår de delarna i sitt liv som avviker från den gängse normen. Kulturen förklarar olikheterna för henne, vad det är som gör

---

⁷⁰ Privat foto

⁷¹ Hazell 2002:36f

att hon inte alltid kan känna igen sig i eller tänker som många andra i samhället. I hennes familj/släkt finns det personer som lever ett ”vanligt” liv även om många är egna företagare men också personer som lever mer på marginalen, vilket innebär att det finns en stor variationsrikedom i hennes familj om vem, var, och hur de lever.

6.1 Språket

Alice mamma blev förbjudna av sin pappa att prata rotepa (svensk romani)⁷² så där försvann språket i den familjen, vilket inte var ovanligt i familjer som försökte anpassa sig till majoritetssamhället. Resandefolkets grundspråk kallas romani chib, svensk romani eller scandororomani.⁷³ Äldre resande kallade språket romani eller rotepa/rakkripa. Detta språk är i dag mycket hotat och insatser görs av bland annat språkrådet för att bevara denna variant av romani chib.⁷⁴ I boken *Ordbok över svensk romani* står det att svensk romani är en variant av romani, som pratas över hela världen i olika dialekter. Språket har talats i Sverige i nästan 500 år. Svensk romani eller rotepa är ett icke normerat språk som egentligen inte har något skriftspråk. Det visar däremot upp en stor variation och formrikedom. Samtidigt är det ett sammanhållet språk som är fullt begripligt även för andra dialektområden, för precis som vi har olika dialekter i Sverige finns det olika dialekter av svensk romani.⁷⁵

Mina informanter menar att språket heter rotepa, något som kan ha att göra med att de är äldre och från norra delen av landet.⁷⁶ Alfons uttrycker en stor oro över att språket håller på att försvinna. Han menar att det inte är så många som kan prata riktigt länge. I samband språket pratas det också om vikten av kroppsspråket som talförstärkare. Kroppsspråket kan ge en helt ny innebörd åt ett ord, vilket försvårar skriftspråket ytterligare.

Kommunikation är dels verbal (det talade språket), dels icke-verbal (bland annat kroppsspråk i form av mimik, gester och så vidare).⁷⁷

En annan sak som kommer upp under intervjuerna är resandes sång- och berättartradition.

---

⁷² För detaljer se Hazell 2002:157ff En del resande menar att det är fel att kalla språket *rommani* och hävdar att det istället ska heta *rotepa* (*rota* = att tala: *rot* är också ett tyskt slangord för *tiggare*) medan andra resande använder båda uttrycken.

⁷³ <http://modersmal.skolverket.se/resande/index.php/laerometerial/sprak/70-svensk-rommani> 2011-12-17 20:39

⁷⁴ <http://62.13.78.186/resande/index.php/laerometerial/sprak/70-svensk-rommani> 2011-12-17 15:19

⁷⁵ Lindell Thorbjörnsson Djerf 2008:7ff

⁷⁶ Lindholm 1995:198

⁷⁷ http://www.lansstyrelsen.se/stockholm/SiteCollectionDocuments/Sv/manniska-och-samhalle/nationella-minoriteter/Dokumentation_Aldreomsorgskonferens_Boras_24_mars_2011.pdf 2012-02-22 15:30

Alice minns alla berättelser som var så spännande att lyssna på och all sång och musik som fanns i hemmet. Familjen sjöng sig genom landet när de var ute och reste, visorna var av allehanda slag och det viktigaste var inte att det alltid var rätt utan de hade trevligt.

I Hazells bok står det att i resandekulturens sånger hör man att musiken och texterna är präglade av resandefolkets levnadshistoria i glädje och sorg. Resandesånger är ofta melankoliska och handlar om kärleken, religionen, fattigdom, naturen, drömmar och så vidare.⁷⁸ Några artister som var på tal under intervjuerna var Ralf Novak och Lasse Johansson. Resande är många gånger även utmärkta berättare, något som både Alice och Astrid berättar om.

*”Sveriges enda internetradio för resandefolket där du kan lyssna på resandefolkets egen musik skicka in önskningar och skicka hälsningar till släkt och vänner”.*⁸⁰

Alfons menar att det har skett förändringar inom resandekulturen, förr ville ingen berätta att de var resande. Av rädsla för folks reaktioner, eftersom det var många som inte ville ha med ”tattare” att göra. Alfons säger att numer är det inte lika viktigt att dölja det, vilket han tycker är bra och ser riktigt nöjd ut när han säger det. Idag tar ungdomarna tillbaka sina gamla släktnamn eller så har de dubbla namn. Kanske är det så att de inte känner tyngden av det förflutna lika tungt som den äldre generationen. Resandekulturen och sättet att se på resande har inte bara förändrats över tid utan det är även olika mellan norr och söder. I södra Sverige är resande lite mer öppna om att de kommer från resandesläkt och skriver i tidningar för att hävda sin rätt. Alfons säger att det är bra med den här uppsatsen, eftersom den gör att även resande från norra Sverige kommer till tals.

---

⁷⁸ Hazell 2002:275f

⁷⁹ <http://modersmal.skolverket.se/resande/index.php/component/content/frontpage> 2011- 10- 29 21:36

⁸⁰ Skaparen av Dinglarradion Tomas Larsson. dinglarradion.com

Det är många av dem Alice känner som tar fram sina husvagnar på våren och gör sina resor under sommaren. Alice menar att det egentligen är inte är någon skillnad på resande och andras hus, bilar och husvagnar. Ställer man upp dem på rad så ser det likadana ut allihop. Men hon känner igen resande på livsstilen, sättet de pratar, på sättet att de bemöter sina barn och äldre och ibland på en lite mörkare hudfärg.

Alice kunde inte säga exakt vad det är, men hon visste när hon träffade på andra resande. Alfons menar att det inte syns utanpå vem som är resande, utan att resande har ett speciellt sätt att prata och föra sig på som är avslöjande för andra resande. Bengtsson tar upp i boken *Sammanflätningar* att det kanske handlar om att olika grupper har olika sociala koder och att man tar igen varandra utifrån sättet att prata och uppföra sig. Men också att kroppsspråket kan vara olika inom olika grupper. Enligt fenomenologin så är det först när vi möter oss själva som vi kan få de första ledtrådarna till vilka vi är.⁸²

6.2 Skolan

En sak som kom upp under intervjuerna var skolan och under de samtalen visade mina informanter både ilska och sorg över sina upplevelser. Amy berättar att hon ansågs vara en intelligent flicka, vissa lärare, menade att hon borde fått studera vidare. Men hon blev mobbad och särbehandlad av andra lärare så det fungerade inte. Hennes betyg stämde inte överens

---

⁸¹ http://www.ur.se/ramp/historia3/folkhemmet_fakta3b.php 2011- 10- 30 20:12

⁸² Bengtsson 1988

⁸³ http://www.ur.se/ramp/historia3/folkhemmet_fakta3b.php 2011- 10- 29 11:35

med hennes studieresultat, hon hade bra på proven men fick ändå dåliga betyg. Förr satte fattigdomen sin prägel på barnen och eftersom skolgången kostade så de fick aldrig studera vidare. Idag finns det större möjlighet för de barnen som vill läsa att göra det.

Flera av informanterna berättade om mobbingen i skolan och att det inte var ovanligt att resandebarn fick stryk på grund av sitt ursprung. Att vara mobbad och få glåpord kastat efter sig var något som även Astrid tog upp. Hon berättar precis som Amy att hon hade gott läshuvud och att lärarinnan ville att hon skulle få studera vidare, men att det inte fanns pengar till det. Hon fick istället bli piga hos en bonde för att hjälpa till med försörjningen av familjen. Gemensamt för alla informanter när de pratar om skolan och mobbingen är att alla kan berätta om någon annan resande som har haft det värre.

Astrid som inte fick möjligheten att fortsätta studera tycker det är en bra med utveckling som gör att alla kan få gå i skola. För även om hon läst senare i livet så blir det inte samma sak som när man får göra det som barn. Astrid menar att skolan idag stöttar och uppmuntrar eleverna till vidare studier och att även barn som inte har det så bra förspänt får en chans.

Arnstberg menar att skolan är något som är nödvändigt, men som inte alltid är så rolig. Den behövs för att förbättra möjligheterna till en bra inkomst. Alla föräldrar vill att deras barn ska lära sig läsa, skriva och räkna, men Arnstberg menar att kraven på vidareutbildning efter det inte är så stor bland romer. Här anser han att skolan kan fylla en större funktion och ta ett större ansvar med att stötta eleverna och ta fram det positiva med deras kultur.⁸⁴ Alfons berättade att för hans föräldrar var det viktigaste att han hade A i ordning och uppförande. Astrids föräldrar var stolta över hennes betyg men ansåg inte att de kunde ge dem någon mat.

7. Kulturens betydelse för människorna

När det gäller resandes kultur och ursprung utgår Svensson precis som Heymowski från att resande inte är en etnisk minoritet utan framför allt ett socialt isolat. Hon menar att ”tattare” med sina starka familjeband och ett visst utanförskap fått en speciell överlägsenhet i sitt spel med rättvisan, men att det har förändrat sig över tid.

---

⁸⁴ Arnstberg 1998

Genom att utifrån ifrågasätta normerna genom handling - i en gränsöverskridandets och förändringens vardag – gör de normerna uppenbara, så att de kan ifrågasättas och omformas. För att klara detta måste man stå fri – endast den utanförstående kan spela den här rollen.⁸⁵

Dessutom menar Svensson att ”tattarens” roll i det framväxande välfärdssamhället blev allt mer otydligt och att det bara var att anpassning eller kriminalisering som fanns som alternativ. Svensson menar att ”tattarna” levde i utkanterna av samhället och att det inte var hållbart i längden. Hon anser att staten i ett modernt samhälle måste ha sina medborgare socialt definierade så att det inte går att leva utanför samhället.⁸⁶

Lindholm menar däremot att de resande själva är helt på det klara (även om det är omtvistat) över sin status som föraktad minoritetsgrupp, de vet att de har blivit stämplade som problematiska, avvikande och oönskade. Alla dessa stämplingar är dessutom förenade med en konfliktfylld verklighet och precis som andra liknande grupper är deras värderingar och attityder färgade av omvärldens syn på dem. Allt påverkas dessutom av den starka familjesammanhållningen och gruppkulturen men också på vilket sätt man har klarat av att anpassa sig till rådande tider. Till skillnad från Svensson så menar inte Lindholm att kriminalitet är en av förklaringarna till bevarandet av identiteten och gruppkulturen. Dessutom så menar Lindholm att ärligheten är viktig inom resandekulturen, har man lånat något är det viktigt att återställa det, helst med råge.⁸⁷

I Thomas Hylland Eriksens bok *Etnicitet och nationalism* kan man läsa att etniska gemenskaper handlar om att de som ingår i gemenskapen har en historia som är deras, det vill säga att de har en ursprungsmyt tillsammans. Genom myten får de sen en kollektiv vi-känsla i gruppen och exkludering utåt. Etniska grupperingar bestäms också i förhållande till de ställningar som de har till andra grupper. Det kan också finnas olika grupper som på ett kulturellt sätt kommer varandra nära samtidigt som gränserna kan bli mer tydligare. Etniska gränser kan även vara sociala gränser, de behöver inte nödvändigtvis vara territoriella. Gränsen är osynlig och fungerar som en skiljelinje mellan dem.

---

⁸⁵ Lindholm 1995:161

⁸⁶ Svensson 1993

⁸⁷ Lindholm 1995

Eriksen har kommit fram till att de etniska identiteterna är ”varken är rent tillskrivna eller rent uppnådda: de är bådadera”. Han hänvisar med dessa ord till Marx ord om att ”historien skapas av människor, men inte under omständigheter som de själva har valt”. Eriksen menar att det finns en allmän enhällighet i fråga om den etniska identitetens relativitet och situationsbestämda natur, och om att ”föreställningar om kulturella skillnader och gränsupprätthållande processer uppstår ur aspekter av social organisation, inte ur objektiva kulturella skillnader”.⁸⁸ Identiteter kan förändras efter hand att samhället förändras och de behöver inte alltid vara så oföränderliga och privata som många påstår. Både identiteter och sociala gemenskaper är unika eftersom vem som helst inte kan få del av dem.⁸⁹

Om etniska grupperingar bestäms i förhållande till andra och om det handlar om en gemensam historia, så skulle resande och romer kunna vara samma kultur, eftersom det finns många likheter. Oavsett vilket ursprung de har så har de ett förtryck som förenat dem, identiteten är inte statiska utan förändras i takt med samhället, och då förändras också kulturen. Resandes identitet och sociala gemenskap är unik och så är även romernas, kanske har tider av förtryck och exkludering fört grupperna närmare varandra. Över tid kan gränserna mellan grupperna minskat, och det som är gemensamt överväger, vilket gör frågan om resande och romers gemensamma bakgrund/släktskap svår att bestämma.

7.1 Familjen

Lindholm skriver att resande många gånger lever i ett så kallat släktsamhälle och att resande umgås ofta med varandra. Dörren står alltid öppen för en släkting och fiket har en given plats. Detta är en ömsesidig relation som framförallt präglar familjegruppen och innebär både omtänksamhet och förpliktelser, även barn som flyttat hemifrån ingår i denna enhet. Det är också självklart att hjälpa varandra ekonomiskt, den som har pengar ger till den som inte har. Detta är en tradition som lever än idag, men det är inte bara ekonomisk hjälp man ger varandra utan även emotionell. Det är en ganska självklar sak att följa med sina föräldrar till läkare, tandläkare, myndigheter och så vidare om de vill det och tvärt om. Det samma gäller de äldre, eftersom man är van att hand om varandra och se till sina gamla anhöriga.⁹⁰

---

⁸⁸ Hylland Eriksen 1993:76

⁸⁹ Hylland Eriksen 1993:51ff

⁹⁰ Lindholm 1995:120ff

Astrid och Alfons berättade om sina barn och andra vänner som kommer på besök, om hjälp vid läkarbesök eller om de behöver handla. Astrid berättar också om hur hon åkte upp från södra Sverige när hennes mamma, som bodde i norra Sverige, var sjuk för att hjälpa henne. När mamman senare inte klarad sig själv fick hon flytta ner till Astrid och bo hos henne. Amy och hennes dotter har samma relation, dottern håller på att bygga ett hus nära sina föräldrar så att hon ska kunna hjälpa dem om de behöver det.

Karl Oskar Gottfrid Johansson, Sofia Alexina Wiberg & Nils Wiberg

Foto: Per Joel Jönsson 1922

Även Hazell tar upp i sin bok att familjen/släkten är central för resande. Dessutom är barnens uppfostran viktig, där respekt och lydnad är ord som återkommer i samband med uppfostran. Att respektera sina föräldrar och de äldre är något som resandebarn får med sig i sin uppfostran.⁹² Alice berättade att hon var mycket bortskämd som barn, men att det fanns en sak som hon fick inpräntat i sig och det var respekten för de äldre. Arnstberg menar att det är de äldre som vet hur livet ska se ut. Föräldrarna spelar en stor roll för barnen även om de numer fått konkurrens av lärare och andra vuxna.⁹³

Barnen följer ofta med när föräldrarna ska åka bort och får då finnas till i ett sammanhang, till exempel när föräldrarna gör upp affärer, och de måste kunna uppföra sig när de är borta. Resandebarnen får på detta sätt ett socialt försprång jämfört med andra jämnåriga barn i kontakten med vuxna senare i livet. Detta handlar om ett informellt lärande vilket den konstruktivistiska teorin beskriver. Johansson menar i boken *Konstruktivism i*

---

⁹¹ <http://resandefolketsriksorganisation.se/> 2011- 10 29 22:01

⁹² Hazell 2002:227ff

⁹³ Arnstberg 1998:341

distansutbildning att kommunikation är en av den viktigaste faktorn i lärandet den viktigaste och en förutsättning för att lärande överhuvudtaget ska ske.⁹⁴

Svensson tar upp om kärleken till barnen i sin bok och att det är svårt att beskriva på vilket sätt denna kärlek yttrar sig eller vad den egentligen består av. Resandes unika kärlek till barnen är omvittnat i folkminnesarkiven och där beskrivs kärleken till barnen ofta som stor och rörande.⁹⁵ Alla mina informanter tog under intervjuerna upp barnen och barnbarnen hur viktiga de är. Barnen fanns alltid med antingen som fysiska personer eller i samtalen. Att de har en särskild ställning för resande såg jag också under mina fältstudier hos de familjer som jag träffade.

8. Kvinnorna

I samtalen med informanterna om kvinnorna så tar de flesta upp om att när det var som värst så tiggde kvinnorna ihop pengar till familjen. Amy berättade att det föll på kvinnornas lott att skaffa fram mat i huset och se till att det fanns kläder till alla. Hennes pappa gjorde med hästaffärer och bidrog på sätt till försörjningen. Men det var också så att männens pengar skulle vara till hästarna. Kvinnorna plockade kråkris och gjorde kvastar och vispar som de sålde. Kläderna tiggde de som regel ihop.

Det var också kvinnorna som höll ihop familjen, såg till att barnen kom till skolan, att de hade kläder på kroppen och den allmänna överlevnaden. ”Som kvinna var du den första som gick upp och den sista som lade sig” sa Amy med ett bedrövat tonfall. Hon menar att resandekvinnor är starka kvinnor överlag. De har fått klara av försörjning, barn och hem på egen hand många gånger. De har också fått utstå att bli illa behandlade av samhället under steriliseringshysterin, fattigdom och omhändertagandet av barnen. Astrid säger att en svag kvinna under de här förhållandena inte överlevde eller blev så blev hon tokig.

Man kan fundera på vad som egentligen skiljer resandekvinnan och bondekvinnan åt, på samma sätt som man kan fundera på vad som skiljer resande från andra grupper i samhällets utkant, i Larssons bok *Mellan verklighet och forskning - teorier kring jordbrukskvinnor* kan man läsa att:

---

⁹⁴ Johansson 1999

⁹⁵ Svensson 1993:140

Kvinnans samhällsställning har vilat på hennes uppgift att bära, föda och amma barn. Gunhild Kyle konstaterar att i det patriarkaliska samhälle vi har utgå ifrån, har manliga makthavare tilldelat föderskan hennes roll i familj och stat.⁹⁶

I många avseenden är kvinnorna lika, men det finns också en väsensskild olikhet mellan dessa två kvinnogrupper. Hirdman använder sig av genusystemet så att man kan förstå och förklara varför män och kvinnor blir sina genus. Ordningen mellan könen är den grund som hela samhället vilar på, det är det som håller ihop de sociala, politiska och ekonomiska ordningarna. En förändring av relationen mellan män och kvinnor ifrågasätts av alla andra i samhället.⁹⁷ Detta kan förklara varför kvinnorna hos resandefolket betraktades lite misstänksamt. De avvek ibland från den likriktade normen om kvinnan då de gjorde sysslor som normalt tillhörde männen. Det gjorde att de betraktades som suspekta i majoritetssamhällets ögon. Kanske var det detta som skiljde resandekvinna och bondekvinna åt. Resandekvinnan hade en stor del i den egna försörjningen enligt mina informanter. Hon var också tvungen att ta ett stort ansvar eftersom hon ibland var ensam om att ta hand om och försörja sin familj.

Alla mina informanter berättar historier om kvinnorna, allt från hur de skyddade sig mot kringresande som kom när männen var borta till hur de tog hand om allt under graviditet och efter födselar. Men informanterna berättar också om kvinnornas starka personligheter och deras heta temperament, att de inte är rädda för att ta plats och säga vad de tycker och om att de som regel ställer sig på den svagares sida, beskrivningar av deras kamp om att få behålla sina barn och kampen efter det att myndigheterna omhändertagit barnen. Alice mamma sa alltid att om myndigheterna tog hennes barn skulle hon lägga sig på trappan utanför huset där barnen bodde tills de fick flytta hem igen.

---

⁹⁶ Larsson 2008

⁹⁷ Hirdman 1988:230f

98

I boken *Den kultiverade människan* menar Löfgren att bondekvinnornas arbetsbelastning och långa dagar gjorde att det inte fanns utrymme för så mycket närhet. I de flesta äldre bondemiljöer var kontakten mellan småbarnen och modern begränsad. Speciellt hos fattiga familjerna fanns det ett begränsat utrymme för familjesamvaro på grund av arbetsbelastningen.⁹⁹ I boken *Land och stad* kan man läsa att de flesta bönder behövde på grund av arbetsbördan ofta anställa en piga, men i takt med att barnen växte upp fick de ta över pigans uppgifter. Det finns också studier som visar att bondekvinnans arbetsbelastning och rörliga arbete försvårade amningsperioden. Så därför föddes barnen upp med komjolk och ett dihorn som kunde fästas vid vaggan. Med hjälp av detta kunde spädbarnen stanna hemma och passas av äldre syskon, piga eller en undantagskvinna.¹⁰⁰

Resandekvinnorna har haft sina inkomstkällor på ett sätt att så de ofta kunnat ha med sig barnen. Ibland har det till och med kanske varit en tillgång för kvinnorna att barnen har funnits med. Resandekvinnornas nära relation till barnen finns både omskrivet i litteraturen och är något som mina informanter pratade om. Mina informanters beskrivning om barnen är att de är med överallt och att ”ett litet barn är aldrig till besvär”.

Därmed inte sagt att bondekvinnorna älskade sina barn mindre eller resande mer. Skillnaden var att bondekvinnans inkomst/arbetssituation gjorde att det var opraktisk för henne att ha med sig barnen och resandekvinnan kunde ha nytta av dem.

Hans Caldaras menar i sitt självbiografiska verk *I betraktarens ögon* att för utomstående kan gemenskapen verka patriarkal och att kvinnan precis som i många andra samhällen och

---

⁹⁸ Privat foto

⁹⁹ Frykman Löfgren 1979:103

¹⁰⁰ Hellspång Löfgren 1994:228ff

kulturer lever under förtryck. Caldaras menar att detta är fel och att den romska gemenskapen har individualismen och jämställdheten som ideologisk grund. Där har både kvinnor och män sin egen, jämställda plats inom gruppen. Något som även mina informanter pratade om.

Caldaras har tittat på sin egen släkt och anser att kvinnan har mer att säga till om än vad utomstående ser och förstår. Hon hade en viktig roll vid försörjningen och var själv delaktig i att ta in pengar till hushållet. Man kan säga att hon var ekonomiskt oberoende och att inte behövde inte tigga pengar av mannen. Mannen var familjens ansikte utåt och skulle axla rollen som stark och beskyddande. Kvinnornas makt finns enligt Caldaras i hemmet. Vidare lägger Caldaras tonvikten på de båda könen ekonomiska oberoende.¹⁰¹ Även i detta avseende berättar mina informanter om samma sak.

Astrid säger att det finns två delar, till exempel så tog hennes mamma allt ansvar hemma och hennes pappa låg efter vägarna för att tjäna pengar långa tider. Hon menar att kvinnorna tog alla jobb de kunde få bland annat så skurade de ur husen som det fanns löss i. De tog arbeten som ingen annan ville ha. Däremot så var det inget som man pratade om, eftersom det inte sågs med blida ögon av andra resande att man arbetade åt bönderna.

Astrids mamma tillverkade även medicin som hon sålde, något som Astrid uppenbart är stolt över, hon säger också att det var många resandekvinnor som gjorde detta. Kunskapen om medicinerna har försvunnit menar Astrid, ”för även om jag kan lite så har jag i min tur aldrig fört det vidare”. Även Alfons pratade också om att kvinnorna tillverkade medicin. Åkerfeldt tar upp att kvinnorna ägnade sig åt kvacksalveri som födkrok. Då det inte fanns så stor tillgång på vanlig läkarvård så förlitade sig allmogen på resandefolket och deras kunskap om örter och medicin. Spådom var en annan sak som resande gjorde sig kända för att kunna utöva.¹⁰²

Hos dessa kvinnor, som fött och tagit hand om en stor barnaskara, försörjning, hushåll och dessutom en ganska ojämn kamp mot ekonomin, finns en mycket stor stolthet menar Lindholm, en stolthet som säkert finns hos alla som levt och klarat sig under knappa

---

¹⁰¹ Caldaras 2002:213f

¹⁰² Åkerfeldt 2008:87f

förhållanden.¹⁰³ Att kvinnorna fått slita är något som flera av informanterna beskriver, de berättar även om stoltheten som Lindholm beskriver i sin bok. När mina informanter pratade om kvinnorna och deras stolthet så kom de in på hur myndigheterna behandlat familjerna och då i synnerhet kvinnorna. Det kom mer än en berättelse om hur barnen omhändertogs och hur kvinnorna blev steriliserade, något som upprörde mina informanter medan de berättade. Amy sa att myndigheterna gjorde allt för att få dessa kvinnor att foga in sig i systemet och knäcka deras stolthet.

Hirdman beskriver alla kvinnors situation som ett slags ”underhundsposition”, och menar att det är gamla medeltida ideal som fortfarande lever kvar. Det har enligt Hirdman aldrig funnits ett samhälle där könen varit likvärdiga, och heller aldrig ett samhälle där kvinnor varit det överlägsna könet. Som förklaring till denna syn på det manliga och det kvinnliga könet anger Hirdman dels den biologiska överlägsenheten männen har i det att de faktiskt är fysiskt starkare än kvinnorna.

En annan förklaring till kvinnans underlägsenhet i förhållande till mannen ser Hirdman i boken *Den socialistiska hemmafrun och andra kvinnohistorier* att det ligger i filosofiskt/psykologiska orsaker. Kvinnan har sin identitet klar i och med att det är hon som föder livet, mannen måste skapa sin identitet. Detta gör, påstår Hirdman, att mannen utvecklas och driver samhället framåt, medan kvinnan står still. I genussystemet sätter man in samspelet mellan kvinnor och män på en scen, denna scen är samhället självt.¹⁰⁴

Amy sa att kvinnorna skötte familjen, hushållet och tiggde i stugorna, medan mannen var den som gjorde hästaffärens. Även om resandekvinnorna har mycket att säga till om så skiljer den patriarkaliska strukturen hos resande och majoritetssamhället inte särskilt mycket åt. Astrid berättade att hon var hemma med barnen tills de var i tonåren, något som var en självklarhet att hon skulle vara, innan hon skaffade sig en egen inkomst.

---

¹⁰³ Lindholm 1995:138

¹⁰⁴ Hirdman 1992:225

105

Resandekvinnorna verkar fortfarande ha en stort inflytande över ekonomin i familjen. Alfons sa att kvinnorna sattes på en piedestal speciellt i de familjer där de har gott om pengar. Oavsett så verkar det fortfarande enligt mina informanter vara så att kvinnorna har en speciell ställning i resandekulturen. Vad denna särställning egentligen består av verkar vara svårt att sätta ord på. Att kvinnorna har en viss maktposition inom resandefamiljen är tydligt och att de har mycket att säga till om. Men för en utomstående skulle denna särställning förmodligen inte märkas, utan det är något som återigen finns inom kulturen utan att synas utåt.

Alice berättar att hon varit omgiven av stolta, starka kvinnor och att hennes uppfattning är att kvinnorna är de som styr det mesta i familjen, men påpekar att mannen är precis som i resten av samhället den som är överhuvudet. Kvinnorna däremot har aldrig varit handfallna utan tagit tag i saker och sett till att saker har blivit gjorda. Enligt Alice så har det ofta varit så att kvinnorna har varit de driftiga i familjen sett till att det funnits mat på bordet och att vardagen har fungerat. Detta är nu inte unikt för resandekvinnorna men mina informanter tog upp detta som något som var viktigt att ta med. Alice var mycket tydlig i sin beskrivning av kvinnorna i hennes släkt som de som sett till att familjen har fungerat.

8.1 Barnen

Att få sina barn omhändertagna är något som Gullvi Fransson berättar om i Hazells bok och hur det kändes när hennes syskon blev omhändertagna. Detta väckte ett hat mot myndigheterna.¹⁰⁶ Under intervjuerna berättas det om skillnaden beroende på i vilken del av landet man bodde. Söderut gick de hårdare fram med steriliseringen och omhändertagandet av barnen än vad de gjorde i norr. Barnadödligheten var också hög eftersom fattigdomen var så utpräglad.

---

¹⁰⁵ Privat foto

¹⁰⁶ Hazell 2002:87f

Mina informanter kommer från norra delen av landet och bekräftar att det fanns skillnader beroende på var men bodde och att det var värre söderut. Amy och Astrid berättar trots detta om hur deras mammor födde barn som inte överlevde. Astrid berättar om ett syskon som föddes efter en period av dåligt med mat i familjen. Barnet föddes i hemmet överlevde inte och idag förstår Astrid att barnet dog av sviterna av den fattigdomen de levde i.

Amy menar att regeringen och myndigheterna var ute efter att utrota resande och deras kultur. Hon tar upp om en kvinna som hade tre par tvillingar och behövde pengar till barnen, så hon gick till de sociala myndigheterna för att få hjälp. Då kom de hem till henne och omhändertog alla barnen utom de två äldsta. Det var cirka 50 år sedan detta hände, men Amy blir fortfarande upprörd när hon berättar om det. Hon anser att ”myndigheterna har lyckats bra i sitt uppdrag med att utrota resandefolket, för det finns snart inga resande kvar”.

Många av berättelserna som kommer fram under mina intervjuer handlar om barnens betydelse och hur de blivit behandlade och under samtalen om barnen så lyser värmen i ansiktet på informanterna. Alla barn socialiseras in i en kultur, så också resandebarnen, detta kallas socialisation. Så även om man som Astrid till exempel försöker dölja sin identitet så har hon ändå socialiserat sina barn in i kulturen. Termen socialisation används som beskrivning av förvärvad kulturell kompetens av Liliequist i boken *Kultur och erfarenhet*. Man kan likställa det med barnens inläring av de sociala koderna.¹⁰⁷

Under mitt samtal med Alice tar hon upp mer än en gång om barnens speciella roll, hon ler och berättar att när hon var liten och de åkte runt för att hälsa på släkten så kände hon sig alltid som en prinsessa. Hon blev lärd att respektera de äldre och att använda huvudet, men den kärlek som omgav henne var helt fantastisk. För Alice är barnen, familjen och släkten det viktigaste hon har och hon hoppas att hon vidarebefordrar detta arv till sina egna barn.

108

---

¹⁰⁷ Ehn Liliequist 1993:13

¹⁰⁸ Privat foto

9. Kvinnornas roll

I Lindholms bok beskrivs kvinnorna som tåliga och starka med ett oerhört temperament och att man fick passa sig för dem. De jämförs med björnhonor och valkyrior. Hon menar att kvinnan hade en hel del bestämmande och ofta var den som gjorde affärerna. Kvinnorna ansågs som intelligenta, och vid kontakt med myndigheter var det en självklarhet att det var den stridbara kvinnan som skulle föra talan. Detta säger en del om kvinnans sociala inflytande.¹⁰⁹

Lindholm beskriver kvinnans roll inom resandekulturen med en dualistisk karaktär som pendlar mellan undergivenhet och självständighet. Hon har också en teori om att resandekvinnorna kanske var medvetna om att äktenskapet kanske inte varade livet ut, eftersom änkeståndet var ganska vanligt, och därför lärde sig att stå på egna ben. Det innebar att hon var tvungen att kunna behärska ekonomi, samtidigt som hon skulle uppfylla de plikter som ingår i kvinnoidealet inom familjesfären.

Dessutom kunde kvinnan inom arbetslivet överskrida könsgränserna och till exempel göra affärer med hästar, medan mannen knappast skulle kunna gå ut och tiggas.¹¹⁰ Detta leder tankarna till sagan "Arbetsbytet" där gubben och gumman bytte arbeten. Gumman klarade av gubbens sysslor, men gubben klarade inte av hennes.¹¹¹ Kvinnan var tvungen att vara mångsidigare än vad mannen behövde, då familjen och hushållet alltid föll på kvinnans lott. På det sättet så klarade sig kvinnorna bättre än männen om de blev lämnade ensamma. Så att kvinnan skulle vara beroende av mannen verkar vara en myt, kanske är det värt om egentligen, i alla fall om man ska tolka en saga.

Eftersom kvinnorna ofta uppfostrade och lärde upp barnen, var de själva tvungna att ha de "manliga" resandeegenskaperna. Resande hade, innan veterinärerna monopoliserade den sysslan, ofta uppgiften att kastrera djur. Detta var (som tidigare berättats om) en tabubelagd handling, något som även andra marginaliserade etniska grupper till exempel samer, Svensson skriver i sin bok bara om män som utfört detta arbete. Hon skriver att kvinnor ofta hanterade hästar, men att det är oklart om även resandekvinnor faktiskt kastrerade hästar.

---

¹⁰⁹ Lindholm 1995:133ff

¹¹⁰ Lindholm 1995:139

¹¹¹ http://www.sagostigen.se/sites/sagostigen.se/files/svenska_sagor.pdf 2012-02-22 14:03

Svensson skriver om den engelska ekonomen Sheila Lewenhak, som menar att kvinnornas underordning inte bara är en strukturell handling, utan också en historisk fråga. Det vill säga att det är först när kvinnan hänvisas till arbete inom familjen som hon underordnas. Hos dagens resandekvinnor verkar i viss utsträckning ”mödramakten” leva kvar enligt Svensson. De socialiserar sina barn in i en identitet med djupa traditioner. Svensson menar att resandekvinnor har skapat och format sin identitet på ett annorlunda sätt än till exempel bondekvinnorna. Den har vuxit fram i relation till rättvisan och till fängelsevistelser enligt Svensson. De skaffade sig därför samma skicklighet som männen, något som var unikt i det dåtida samhället.¹¹²

Historikern Yvonne Hirdman skriver i en artikel om *Genussystemet* i ett samhälle där män och kvinnor, men också manligt och kvinnligt, hålls skilt från varandra och ordnas hierarkiskt. Genussystemet är på detta sätt en ordningsstruktur av kön, som också går att appliceras på andra sociala strukturer. Denna ordning är villkoret för andra sociala ordningar och har blivit ordnandet av människor i genus, ordningsstrukturen är också basen för de sociala, ekonomiska och politiska ordningarna. Genussystemet lyfter på detta sätt fram maktrelationer mellan könen.

Även om enskilda kvinnor och män, kan kliva över könsbarriärerna så återstår det traditionella samhället, som har sin utgångspunkt i en könsåtskiljande grund. På ett liknande sätt handlar det om saker, handlingar, institutioner och yrken vilka också är ”bekönade”. Genussystemet visar trots sitt strukturella mönster prov på stora variationer över tid och rum.¹¹³ I Lindholms bok menar hennes informanter att det fanns en tydlig arbetsfördelning mellan könen i arbetslivet även om kvinnorna gick över gränserna ibland. Kvinnorna och barnen stod för den dagliga försörjningen medan männen fick stoltsera med storaffärerna, hästar, bilar och skrot.¹¹⁴

Genusvetare Jan-Erik Pettersson skriver i sin bok *Utvärdering av ämnet genusvetenskap vid svenska universitet och högskolor* att:

---

¹¹² Svensson 1993:198ff

¹¹³ Hirdman 1988:49ff

¹¹⁴ Lindholm 1995:94

Alla samhällen har någon slags uppdelning av människor i könskategorier, och denna uppdelning har satt sin prägel på symbolsystem, normer, arbetsuppgifter, ekonomier, institutioner och social praktik. Kön strukturerar och organiserar verkligheten och könsidentiteter skapas tidigt i socialisationsprocessen.¹¹⁵

Det är problematiskt att ringa in genus till att bara det feministiska perspektivet ska ingå, som i exemplet att resandekvinnorna kan göra männens sysslor, men männen gör inte kvinnornas. Det behövs ett tydliggörande där maktperspektivet på kön finns med, vilket innebär att kön inte kan diskuteras om inte makt inkluderas. Bland resande, precis som i majoritetssamhället, så ligger makten hos männen, kvinnorna tog hand om familjen och tjänade ihop pengarna till den. Männen gjorde hästaffärer, och deras pengar var reserverade för dem. Detta maktperspektiv förs sedan vidare till barnen via socialiseringsprocessen, så att prata om det feministiskt perspektiv utan att ta med maktperspektivet är att missa målet.

116

Sveriges radio. Tattare berättar 1953. Känsloladdade intervjuer med resande folk och tattare i 50-talets Sverige.

9.1 Steriliseringsfrågan

Denna fråga ligger som ett tungt ok på axlarna för många resande. I slutet av 1920-talet blåste nya vindar, som påverkade resande på så många sätt. Vid den här tiden började man tala om ”folkhemmet”. Tidigare hade Sverige varit ett land som dominerats av agrara näringar, nu var Sverige på väg att utvecklas till ett industrialiserat urbant samhälle och en sekulariserad modern stat. I skenet av denna utveckling började Per Albin Hansson prata om den svenska

---

¹¹⁵ Pettersson 2007:23

¹¹⁶ <http://sverigesradio.se/sida/gruppsida.aspx?programid=1602&grupp=2350> 2011- 10- 19 16:15

välfärdsmodellen, ”folkhemmet”. Han talade för solidaritet mellan klasserna, men höll ändå fram den traditionella paternalistiska familjestrukturen.¹¹⁷

Folkhemmet beskrivs av Karlsson i boken *Det intelligenta samhället: En omtolkning av den socialdemokratiska idéhistorien* som demokratins viktigaste uppgift att ”ta död på klassandan” men också att folkhemmet inbegriper värden som "omtanke", "rättvisa", "solidaritet" och "humanitet"¹¹⁸

Ordet paternalism, i den traditionella paternalistiska familjestrukturen, kommer från latinets pater (fader) och hänsyftar på på den hierarkiska familjestrukturen där fadern är högst upp i familjestrukturen. Outsagt var fadern den klokaste, som var verksam för familjens bästa.¹¹⁹

I Sverige precis som på andra håll i Europa tillhörde rasbiologin och rashygien de framträdande ideologierna. Fredagen den 13 maj 1921 tog riksdagen beslutet (utan omröstning) att upprätta Statens institut för rasbiologi. Bakom detta beslut fanns en motion som framförts i riksdagens båda kammare den 13 januari 1920 som skrivits under av statsminister Hjalmar Branting. Beslutet hade starkast möjliga politiska stöd.¹²⁰

Det fanns de som inte tyckte att förslaget skulle röstas igenom och en av de som protesterade mot förslaget var Carl Lindhagen som menade att förslaget var ett för våldsamt ingripande. De motståndare som fanns för förslaget ansågs vara ”konservativa bakåtsträvare” och var främst präster och jurister. De som protesterade mot förslaget lade i slutändan ner sina röster när omröstningen skulle ske.¹²¹

1922 kom så den första statliga inventeringen av ”tattare”. Denna inventering var ett försök att ta reda på hur många personer som hade ”zigenar-” eller ”tattar”-ursprung i Sverige.¹²² Efter riksdagens beslut 1921 grundas världens första rasbiologiska institut av Herman Lundborg som stod klart 1922, samtidigt som inventeringen av ”tattarna” var klar. I denna anda kom

---

¹¹⁷ <http://sverigesradio.se/sida/gruppsida.aspx?programid=1602&grupp=2350> 2011- 10- 19 16:15

¹¹⁸ Karlsson 2001:468f

¹¹⁹ <http://www.lakartidningen.se/07engine.php?articleId=15307> 2012-02-28 21:33

¹²⁰ <http://www.eaec.org/svenska/Johansen/rasbiologin.htm> 2011- 11- 07 15:19

¹²¹ http://www.nkmr.org/socialdemokratiska_kvinnor_gick_i_braschen_for_steriliseringslagarna.htm 2012-02-19 11:30

¹²² Svensson 1993

också steriliseringslagarna som den mest uppmärksammade och förmodligen än idag den mest omdiskuterade konsekvensen av den rasbiologiska regeringspolitiken. De första svenska steriliseringslagarna kom 1934 och det var de ”psykiskt undermåliga” som i första hand var måltavlan.¹²³

När paret Gunnar och Alva Myrdal sen skrev boken *Kris i befolkningsfrågan* 1934 fick rasbiologin ett ordentligt genomslag. Budskapet förankrades hos allmänheten och boken trycktes i stora upplagor. Myrdal menade att så många som var tionde svensk inte var av tillräckligt gott virke för att kunna fungera i folkhemmet.

Problemet gäller, som här flera gånger framhävts, alla de icke fullt toppvärldiga individer, som under moderna förhållanden har svårt att klara sin existens, denna tiondel eller rentav femtedel av befolkningen, som riskerar att gå under i den hårda konkurrenskampen. Vid behandlingen av detta större problem ha vi att minnas, vad redan tidigare starkt understrukits, nämligen att den tekniska utvecklingen och den därmed likriktade samhällseliga organisationen oavbrutet tenderar att stegra intelligens- och karaktärskraven.¹²⁴

För en del grupper (som resande) krävdas det starka tag "i närmsta planet ligger då givetvis den radikala tusovring av höggradigt livsodugliga individer, som kan åstadkommas genom steriliseringar" skriver paret i boken. Man skulle kunna säga att det egentligen var ideologerna som producerade bilden av hur människor skulle vara. På den här tiden var idealet de som var blonda och blåögda. Hade du inte dessa egenskaper så tillhörde du automatiskt den andra sidan det vill säga den mörka och onda.¹²⁵

Steriliseringsfrågan hölls vid liv och under debatterna 1941 om steriliseringslagen fanns det personer som ville införa en lag om tvångssteriliserande av ”tattare”. Denna lag klubbades inte igenom. Nu blev det istället möjligt att sterilisera av sociala skäl och inte bara medicinska. Nils von Hofsten, som var ledamot av den rättspsykiatriska nämnden vid Medicinalstyrelsen, ville effektivisera användningen av steriliseringslagen i förhållande till

---

¹²³ Lindholm 1995:52

¹²⁴ Myrdal Myrdal 1997:10

¹²⁵ Myrdal Myrdal 1997:103ff

”tattare”. Han ansåg detta vara både önskvärt och möjligt och menade att det var viktigt att ta till alla åtgärder för steriliseringen av resande, eftersom de enligt honom var psykiskt undermåliga eller, eller hade ett asocialt levnadssätt och var olämpliga att ha vårdsnaden om sina barn.¹²⁶

Det fanns kritiker i riksdagen för förslaget, Georg Branting var en av dem. Han ansåg att det fanns en ”reaktionär tanke bakom den bestämmelsen att personer, som anses olämpliga att handhava vårdsnaden om barn, skola steriliseras”. Andra kritiker ansåg att det fanns likheter med Tyskland i förslaget.¹²⁷

Det var inte bara politiker som engagerade sig i rasbiologin, under 1990-talets debatt om rasbiologin och det svenska rasbiologiska institutet bildning år 1922, kom Ellen Keys namn upp som en av initiativtagarna till institutet. Men det fanns även anhängare bland den svenska kultureliten, så som Anders Zorn, Carl Larsson och Selma Lagerlöf, vilka ska ha hjälpt till med pengar eller på andra sätt uppmuntrat Herman Lundborg som då var chef för Rasbiologiska institutet och hade starka nazistiska sympatier.¹²⁸

129 Ett friskare släkte är målet... Ur Mjölpropagandan (1937).

"En friskare anda går genom tiden." I folkhemmets tidevarv trodde man sig kunna skapa A-människor, men inte bara genom rätt diet. Bild ur "Mjölpropagandan" (1937).

I detta samhälle och i denna samhällsanda sågs de resande som ett hot mot folkhemmet och den moderna stat som var i framväxande. Deras traditionella levnadssätt och de starka

¹²⁶ Lindholm 1995:61

¹²⁷ Hazell 2002:98

¹²⁸ Lundh 2009:49

¹²⁹ <http://members.fortunecity.com/snygging1/rassismen.htm> 2011- 10- 28 16:32

familjeband som resandefolket hade stämde inte överens med det nya Sverige. Samhället reagerade på barnens uppfostran och resandefolkets sätt att leva. Myndigheterna ville omhänderta barnen, men ansåg att det var problematiskt, eftersom både föräldrarna och barnen gjorde stort motstånd.¹³⁰

Det fanns några som framhöll att resande var en kostnadspost. Ett faktum var att mycket få av de resande var bidragstagare, eftersom de flesta resande hade mycket dåliga erfarenheter av myndigheter och helst inte ville ha den kontakten.¹³¹ Att resande skulle vara en kostnadspost kan därför ha varit en efterkonstruktion för att få igenom förslagen.

Dessutom gjordes gällande att resande skulle vara i det närmaste onaturligt fruktsamma, vilket skulle medföra att de förökade sig i snabbare takt än den övriga befolkningen. Genom att stoppa resande från att fortplanta sig ansåg man sig förbättra befolkningsunderlaget och dessutom förebygga utgifter för samhället. Socialdemokraterna var det dominerande partiet under den här perioden. Men besluten var de inte på något sätt ensamma om att ta. Steriliseringsfrågan sträckte sig över alla partigränser.¹³²

133

I Sverige steriliserades under åren 1935-1975 närmare 63000 människor på grund av lagarna som beslutades 1934 och 1941. Av dessa ska 1755 personer ha tvingats till sterilisering av sociala skäl. 1944 görs ytterligare en registrering av resande som en följd av ett förslag från den svenska regeringen.¹³⁴ Hur många resande som steriliserats med stöd av steriliseringslagstiftningen finns det inga uppgifter om, men det är märkbart många resande som i intervjuer berättat att de känner någon som blivit steriliserad. Alla mina informanter känner eller känner till någon som steriliserats.

---

¹³⁰ Lindholm 1995:140

¹³¹ Lindholm 1995:46

¹³² Lindholm 1995:58/ Hazell 2002:97

¹³³ <http://www.lidkoping.org/lenny/rasismen.htm> 2011- 10 29 21:17

¹³⁴ Hazell 2002:101ff

Under 1950-talet börjar assimileringpolitiken utformas, och vill att alla ska bli svenskar, och i 1954 års zigenarutredning blir denna tanke tydlig. Att bli fullvärdiga medborgare och en del i samhället är nu viktigt, en tanke som såväl resande/romer och svenskar verkar vara ense om enligt Arnstberg.¹³⁵

136

10. Upprättelsen

Samhället börjar sakta förändras under 1950-talet och steriliseringarna minskar men den officiella hållningen är fortfarande att de måste inlemma sig i samhället.¹³⁷ Arnstberg menar att man fortfarande medvetet gjorde livet så besvärligt som möjligt för resande/romer.¹³⁸

Ännu på 1950- och 60-talen tillmättes ögon- och hårfärg stor betydelse. Det mörka kunde ses som bevis för att man var ”finnättad” eller ”av tattarblod”, något som också togs till intäkt för att förklara vissa beteenden. I hembygdslitteraturen från tiden fanns det till och med rasbiologiska avsnitt som spekulerade i att vissa bygder hade sina speciella främlingsinslag.¹³⁹

I boken *Från arbetskraftsimport till flyktinginvandring* menar Lund och Olsson att efter 1960 börjar medvetenheten och vetskapen om etnicitet och minoriteters rättigheter uppmärksammas. Skolan och bostadsfrågan gjorde att resande/romer bereddes plats i det framväxande miljonprogrammets bostäder.¹⁴⁰ Nu vidtas också åtgärder för att få resande/romer att anpassa sig till majoritetssamhället bland annat genom fast bosättning,

---

¹³⁵ Arnstberg 1997:27

¹³⁶ <http://www.lidkoping.org/lenny/rasismen.htm> 2100- 10 29 21:07

¹³⁷ <http://www.regeringen.se/content/1/c4/28/64/212fc81a.pdf> 2012-02-28 22:42

¹³⁸ Arnstberg 1997:19

¹³⁹ <http://www.ne.se/rep/utl%C3%A4ndskhet-den-svenska-fr%C3%A4mlingsfientlighetens-historia> 2012-02-19 17:23

¹⁴⁰ <http://fof.se/tidning/2011/3/de-undflyende-romerna> 2012-02-19 22:08

hälsomässig och social rehabilitering och ordentlig skolgång för barnen.¹⁴¹ Ekonomin i Sverige expanderade under 1950- 1970 talen, vilket i sin tur innebar att det byggdes stora bostadsområden för att alla skulle få en bostad.¹⁴²

Hazell menar att det är först i samband med invandringen under tidigt 1990 tal som resande själva kunde uppfatta en viss förändring åt det positiva hållet i samhällets attityd gentemot dem. Regeringen gör nu en helomvändning och istället för assimilering börjar man tala om integrering, detta när assimileringen av resande redan mer eller mindre var avklarad.

Minoriteter och invandrare ska nu vara en del av det svenska samhället men samtidigt behålla sina traditioner och egenart, sitt språk och sin kultur.¹⁴³

1998 överlämnas en proposition och i denna proposition lämnas nu förslag med åtgärder som anses behövas för att Sverige skall kunna ratificera Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter och den europeiska stadgan om landsdels eller minoritetsspråk. Det betyder att Sveriges nationella minoriteter och deras språk ska erkännas. Under rubriken ”Romer” står det att läsa att de även ska omfatta resande.

Härutöver finns även resande som liksom romerna levt ett kringresande liv. De har funnits i Sverige lika länge som romerna och flera anser sig ha släktskap med romerna inte minst eftersom de talar en varietet av romani chib kallad svensk romani. De resande uppgår i dag till ca 20 000 personer.¹⁴⁴

1999 klubbas lagen igenom och i februari 2000 blir resandefolket till sist erkända som en etnisk minoritet som tillhör gruppen romer och får i april en ursäkt från regeringen för alla orättvisor de utsatts för. Denna ursäkt kommer i form av en artikel på tidningen *Expressens* debattsida undertecknad av vice stadsminister Lena Hjelm Wallén och socialminister Lars Engqvist.

---

¹⁴¹ <http://www.do.se/Documents/Material/Gamla%20ombudsm%C3%A4nnens%20material/romarapportensv05.pdf> 2012-02-21 20:40

¹⁴² Lundh Ohlsson 1999:27f

¹⁴³ Hazell 2002:313ff

¹⁴⁴ Regeringens proposition 1998/99:143

Vi har alla anledning att erkänna det förtryck som resandefolket har utsatts för i det svenska samhället. De resande har liksom alla andra etniska grupper rätt till sin kultur och sin historia och de har rätt att bli respekterade som folkgrupp. Vi vill därför som representanter för Sveriges regering be om ursäkt för de övergrepp som resandefolket utsatts för genom åren av svenska myndigheter.

Senare i artikeln står det.

Vi välkomnar en dialog mellan svenska myndigheter och företrädare för resandefolket kring hur deras kultur och historia skall uppmärksammas.¹⁴⁵

Resande har blivit erkända som en etnisk minoritetsgrupp, men det står ingenting om dem i våra svenska skolböcker. Detta uppmärksammades i tidningen GT i ett reportage publicerat 17 okt 2008.¹⁴⁶ I expressen skrevs det 29 jun 2008 om att Sverige borde ge en offentlig ursäkt.¹⁴⁷ Sen har Bennie Åkerfeldt bland annat skrivit en debattartikel som heter *Skamligt tyst om statens övergrepp på resande* där ämnet tas upp.¹⁴⁸

11. Avslutning

Under det här arbetets gång har jag funderat på de olika teorierna som finns runt resande, jag trodde nog att jag skulle komma underfund med vilken teori som verkar mest trolig. Det enda jag med riktig säkerhet kan säga är att ju mer jag har läst desto mindre säker blir jag på vad jag ska tro. Det är ingen som kan lägga fram bevis för vare sig den ena eller den andra teorin.

Historiskt sett har resande många likheter med romerna, och i Sverige ingår resande i gruppen romer som erkänd nationell minoritet. Bägges ursprung är dunkelt, bägge bedrev handel och erbjöd bönderna vissa typer av tjänster så som hästkastring, förtenning av koppar och tennkärl. De sålde dessutom egentillverkade varor. Ingen av grupperna var välkomna att bli bofasta någonstans utan fick bara stanna så länge bönderna behövde dem. Urbaniseringen bidrog så småningom till att de resande fick en möjlighet att komma in i samhället. Mina informanter ger en bild att resande gärna bosätter de sig en bit utanför stadskärnan.

---

¹⁴⁵ Hazell 2002:313ff

¹⁴⁶ <http://gt.expressen.se/kultur/1.1337318/historien-som-aldrig-statt-i-skolbockerna> 2011- 11- 30 18:08

¹⁴⁷ <http://www.expressen.se/ledare/1.1214312/ett-jagat-folk> 2011- 11- 30 18:38

¹⁴⁸ <http://mobil.aftonbladet.se/debatt/article12397293.ab> 2011- 12 01 8:53

Att utvecklingen har förändrat livet för resande är något som har visat sig i både litteratur och under intervjuerna. Förr i tiden användes häst och vagn men i och med bilens intrång i samhället förändrades villkoren för resandefolket. I dag är det inte många som reser runt utan de flesta bor som majoritetsbefolkningen i hus eller i lägenheter och jobbar med vanliga arbeten eller som egna företagare. Mina informanter menar att det fortfarande finns de som jobbar som de gjorde förr som försäljare och på marknaderna på sommaren eller med tivoli även om det inte är lika många längre. Under mina intervjuer kommer det däremot fram att många har så kallade bisysslor där de handlar med olika saker.

Några av mina informanter har fått en traditionell resandeuppfostran. Idag är de i övre medelåldern och lever, precis sina andra syskon, som alla andra. Deras barn vet att de är resande, men vill inte att det ska komma ut. De är rädda att bli stämplade som "tattare" och att människor ska "börja titta snett på dem". När jag började leta efter mina informanter så fick jag frågan om deras namn skulle stå med och några ville inte det, av hänsyn till barn och barnbarn. De såg en fara i att barnbarnen skulle bli retade i skolan på grund av att de hade medverkat. Nu var det inte alla av mina informanter som tyckte det var viktigt med anonymiteten. Däremot så hade alla erfarenheter och hade fått reaktioner på att de är resande. Allt från att folk sagt "är du släkt med de jävla tattarna" till att de blivit utan arbete.

Jag bestämde mig för att avhandla detta ämne i våras och har under sommaren och hösten pratat med resande. Det jag har sett under denna period är att det finns skillnader mellan olika delar av landet men också mellan större och mindre städer. I de mindre städerna är anonymiteten mindre och resande vill i lägre utsträckning att det ska komma ut att de är resande. I större städer är anonymiteten större och där är det inte lika viktigt att dölja sitt ursprung. Kanske är det så att det är mer accepterat att inte följa normen i en större stad. I de stora städerna är det inte viktigt med ursprung på samma sätt som det är i de mindre. Det finns en tendens att samma sak gäller mellan norr och söder, det är inte så viktigt söderut var man kommer ifrån.

Rose-Marie Wallengren säger i tidningen Boråstidningen att resande har skrämmts till tystnad. Många resande är idag väletablerade i samhället och vill inte veta av sin bakgrund, något som

hon skulle vilja ändra på, hon vill att resande ska vara stolta över sitt ursprung.¹⁴⁹ Jag har också under denna period läst olika forum som tagit upp resande och där sett att det finns en stor okunskap om resandefolket. Människors okunnighet och fördomar har varit/är stora när det gäller resande. En orsak kan vara att resande inte finns med skolans historieböcker vilket leder till fördomar och spekulationer. Sen har vi myndigheters övergrepp samt att en del forskare som genom sin dåtida forskning förstärkte den negativa bilden av resande.

Vad resande egentligen är och vilket ursprung de har verkar ha lika många teorier som personer som yttrar sig. Det är uppenbart att resandefolkets ursprung och vilka de är lockar till spekulationer med varierande sanningshalt. Det finns ingen riktigt enig linje i detta vare sig ibland forskare eller resande. Resandekulturen verkar trots sin utsatthet haft en stor överlevnadskraft. Kanske är det just på grund av överlevnadskraften och livsstilen som kulturen överlevt. Men den största orsaken till att kulturen har överlevt handlar om nog ändå om individernas förmåga att anpassa sig till samhällsutvecklingen och livsvillkoren som följer med den. Trots statens intensiva försök att assimilera resandefolket så lever resande och kulturen kvar. Troligtvis tack vare sin anpassningsförmåga och för att de varit så skickliga på att dölja sig.

Kvinnorna bland resandefolket har uppenbart haft en central roll i historien både när det gäller övergreppen och överlevnaden inom resandefolket. Dessa kvinnor uppfostrade barnen medvetet eller omedvetet in i resandekulturen och är de som är tongivande i familjen. Man skulle kunna säga att resandefolket har en patriarkal struktur som styrs av kvinnor. Kanske är det så att dessa kvinnor är de som sett till att resandekulturen fortfarande finns kvar. För även om denna struktur har slätats ut idag så är den fortfarande befintlig och kvinnorna har fortfarande en särställning i resandekulturen, vilket kanske beror det på att det fortfarande är kvinnorna fostrar barnen i högre utsträckning än männen.

---

¹⁴⁹ <http://www.kfrg.net/> 2011- 11- 02 13:40

5. Litteratur

- Arnstberg Karl-Olov (1997) *Fältetnologi* Stockholm: Carlsson Bokförlag
- Arnstberg Karl-Olov (1998) *Svenskar och zigenare* Stockholm: Carlsson bokförlag
- Arvidsson Alf (2001) *Etnologi perspektiv och forskningsfält* Lund: Studentlitteratur
- Ambjörnsson Fanny (2004) *I en klass för sig. Genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer* Stockholm: Ordfront
- Bengtsson Jan (1988) *Sammanflätningar. Fenomenologi* Husserl till Merleau-Ponty Göteborg: Daidalos
- Bourdieu Pierre (1994) *Kultursociologiska texter* Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag.
- Caldaras Hans (2002) *I betraktarens ögon* Stockholm: Prisma
- Ehn Billy (1993) *Kultur och erfarenhet. Aktuella teman i svensk etnologi* Stockholm: Carlssons
- Ehn Billy & Löfgren Orvar (2001) *Kulturanalyser* Malmö: Gleerups
- Frykman Jonas & Löfgren Orvar (1979) *Den kultiverade människan* Lund: Liber
- Goffman Erving (1971) *Stigma- Den avvikandes roll och identitet* Nordstedts akademiska förlag
- Goffman Erving (2006,) *Totala institutioner* Stockholm. Nordstedts Akademiska förlag
- Hazell Bo (2002) *Resandefolket. Från tattare till traveller* Stockholm: Ordfront förlag
- Hellspong Mats, Löfgren Orvar (1994) *Land och stad. Svenska samhällstyper och livsformer från medeltiden till nutid* Gleerup: Gleerups utbildning AB
- Hirdman Yvonne (1992) *Den socialistiska hemmafrun och andra kvinnohistorier* Stockholm: Carlsson
- Hylland Eriksen Thomas (1993) *Etnicitet och nationalism* Falun: Bokförlaget Nya Doxa AB
- Johansson Kjell (1999). *Konstruktivism i distansutbildning. Studerandes uppfattning om konstruktivistiskt lärande* Umeå: Pedagogiska institutionen Umeå universitet
- Kajser Lars & Öhlander Magnus (red) (1999) *Etnologiskt fältarbete* Lund: Studentlitteratur
- Karlsson Sten O (2001) *Det intelligenta samhället: En omtolkning av den socialdemokratiska idéhistorien*, Stockholm: Carlssons förlag
- Kvale Steinar (1997) *Den kvalitativa forskningsintervjun* Denmark by Narayana Press 2007: Steinar Kvale och Studentlitteratur
- Larsson Hans Albin (2008) *Mellan verklighet och forskning - teorier kring jordbrukskvinnor och politik* <http://nile.lub.lu.se/ojs/index.php/scandia/article/view/981/766>
- Lindholm Gunborg A (1995) *Vägarnas folk De resande och deras livsvärld* Etnologiska

föreningen i Västsverige Göteborg

Lundh, Christer & Ohlsson, Rolf (1999) *Från arbetskraftsimport till flyktinginvandring*.

Stockholm: SNS förlag.

Lindell Lenny & Thorbjörnsson- Djerf Kenth (2008) *Ordbok över svensk romanin* Falun:

ScandBook AB

Marander Eklund Lena & Illman Ruth (red.) (2007) *Känslornas koreografi. Reflektioner kring*

känsla och förståelse i kulturforskning Hedemora: Gidlund

Myrdal Alva & Myrdal Gunnar (1997/1934) *Kris i befolkningsfrågan* Nora: Nya Doxa

O Reilly Karen (2005) *Ethnographic methods* Routledge Abingdon, Oxon England

Pettersson Jan-Erik (2007) *Utvärdering av ämnet genusvetenskap vid svenska universitet och högskolor* Stockholm: Höskoleverket

<http://www.hsv.se/download/18.5b73fe55111705b51fd80002237/0717R.pdf>

Svensson Birgitta (1993) *Bortom all ära och redlighet. Tattarnas spel med rättvisan*

Stockholm: Nordiska museets förlag

Rosenberg Tiina (red) (2007) *Tala om klass* Stockholm: Ordfront

Thurén Torsten (2007) *Vetenskap för nybörjare* Printing Malmö: AB Torsten Thurén och

Liber AB

Trost Jan (2005) *Kvalitativa intervjuer* Lund: Studentlitteratur

Widerberg Karin (2002) *Kvalitativ forskning i praktiken* Lund: Studentlitteratur

Åkerfeldt Bennie (2008) *Buron kallar oss tattare* Fritsla 2010: Vitterleken

5.1 Annat tryckt material

Hirdman Yvonne (1988) *Genussystemet. Reflexioner kring kvinnors sociala*

underordning *Kvinnovetenskaplig tidskrift* årg. 9 nr 3

Larsson Hans Albin *Mellan verklighet och forskning - teorier kring jordbrukskvinnor och politik* www.scandia.hist.lu.se

Lundh, Tina (2009) *Utmanande bildningssyn. Mönster i motståndet mot Ellen Keys och Honorine Hermelins pedagogiska tänkesätt* D-uppsats i pedagogik 15hp. Institutionen för pedagogik, psykologi och didaktik. Högskolan i Gävle

Regeringens proposition 1998/99:143

Stockholms stads tänkeböcker 1504-1514. Stockholm (1931) Utgivna av Kung. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia

5.2 Länkar

<http://www.eaec.org/svenska/Johansen/rasbiologin.htm> 2011-11-07 15:19

<http://www.expressen.se/ledare/1.1214312/ett-jagat-folk> 2011-11-30 18:38

<http://www.do.se/Documents/Material/Gamla%20ombudsm%C3%A4nnens%20material/romarapportensv05.pdf> 2012-02-21 20:40

<http://fof.se/tidning/2011/3/de-undflyende-romerna> 2012-02-19 22:08

<http://gt.expressen.se/kultur/1.1337318/historien-som-aldrig-statt-i-skolboken> 2011-11-30 18:08

<http://www.kfrg.net/> 2011-11-02 13:40

<http://www.kulturarvvasterbotten.se/sok/amne/index.html> 2011-10-20 12:42

<http://www.kulturarvvasterbotten.se/sok/amne/index.html> 2011-10-29 21:38

<http://www.lakartidningen.se/07engine.php?articleId=15307> 2012-02-28 21:33

<http://www.lidkoping.org/lenny/rasismen.htm> 2011-10-29 21:17

<http://meltingpot.fortunecity.com/nevada/639/historia.htm> 2012-02-21 17:17

<http://mobil.aftonbladet.se/debatt/article12397293.ab> 2011-12-01 8:53

<http://modersmal.skolverket.se/resande/index.php/component/content/frontpage> 2011-10-29 21:36

<http://modersmal.skolverket.se/resande/index.php/laerometerial/historia/57-resandefolkets-historik> 2011-11-01 18:04

<http://www.modersmal.net/resande/index.php/vad-aer-resande> 2011-12-09 11:25

<http://modersmal.skolverket.se/resande/index.php/laerometerial/spraket/70-svensk-rommani> 2011-12-17 20:39

<http://www.ne.se/apartheid> 2011-11-30 19:50

<http://www.ne.se/fenomenologisk-sociologi> 2011-11-30 13:28

<http://www.ne.se/rep/utl%C3%A4ndskhet-den-svenska-fr%C3%A4mlingsfientlighetens-historia> 2012-02-19 17:23

http://www.nkmr.org/socialdemokratiska_kvinnor_gick_i_braschen_for_steriliseringslagarna.htm 2012-02-19 11:30

<http://www.regeringen.se/content/1/c4/28/64/212fc81a.pdf> 2012-02-28 22:42

<http://resandefolketsriksorganisation.se/> 2011-10-29 22:01

<http://www.spl.nu/spl-nyheter/livslang-kamp-till-synes-utan-slut/> 2011-12-22 21:36

http://www.sagostigen.se/sites/sagostigen.se/files/svenska_sagor.pdf 2012-02-22 14:03

http://www.sagostigen.se/sites/sagostigen.se/files/svenska_sagor.pdf 2012-02-22 14:03

<http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=3762&artikel=4337788> 2011-20-29 21:14

<http://sverigesradio.se/sida/gruppsida.aspx?programid=1602&grupp=2350> 2011-10-19 16:15

<http://tatare.no/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=6> 2012-02-18 16:13

<http://62.13.78.186/resande/index.php/laerometerial/spraket/70-svensk-rommani> 2011-12-17

15:19